

ALBERT KAMI - STRANAC

PRVI DEO

I

Majka mi je danas umrla. A možda i juče, ne znam. Primio sam telegram iz doma staraca: »Majka umrla. Sahrana sutra. S osobitim poštovanjem.«

Međutim, to ništa ne znači. Možda je to bilo i juče.

Dom staraca nalazi se u Marengu, osamdeset kilometara od Alžira. Poći ću autobusom u dva sata i stići u toku popodneva. Tako ću moći da čuvam pokojnicu, a vratiću se sutradan uveče. Zamolio sam gazdu da mi da dva dana odsustva, što mi u ovakvom slučaju nije mogao odbiti. Pa ipak, on nije bio zadovoljan, iako sam mu rekao: »Nije moja krivica.« Ništa mi nije odgovorio. Pomislih da nije trebalo da mu to kažem. Uostalom, nisam imao zašta da mu se izvinjavam. U stvari, trebalo je da mi izrazi saučešće. Verovatno će to učiniti prekosutra kad budem u žalosti. Za sada mi se čini kao da mi majka nije umrla. Posle sahrane, naprotiv, biće to gotova stvar i sve će dobiti zvaničniji izgled. Pošao sam autobusom u dva sata. Bilo je vrlo toplo. Ručao sam, po običaju, u restoranu kod Selesta. Svi su me mnogo žalili, a Selest mi reče: »Majka je jedna.« Kad pođoh, ispratiše me do vrata. Bio sam malo zbunjen, jer je trebalo da odem do Emanuela i od njega uzajmim crnu kravatu i traku za rukav. Njemu je pre nekoliko meseci umro ujak.

Trčao sam da na vreme stignem na autobus. Od te žurbe i trčanja, kao i od truckanja u kolima, mirisa benzina i bleštavog treperenja puta i neba, od svega toga sam zadremao. Prospavao sam skoro čitavu vožnju. Kad sam se probudio,

bio sam naslonjen uz nekog vojnika koji mi se smeškao i koji me upita dolazim li izdaleka. Rekoh »da«, da ne bih više razgovarao.

Dom staraca nalazi se dva kilometra od sela. Taj put prešao sam pešice. Hteo sam odmah da vidim majku. Ali vratar mi reče da treba da se vidim s upravnikom. Pošto je bio zauzet, malo sam pričekao. Za sve to vreme vratar je govorio, a potom sam video upravnika: primio me je u svojoj kancelariji. Bio je to starčić s Legijom časti. Pogleda me svojim svetlim očima. Potom mi steže ruku i zadrža je tako dugo da upravo nisam znao kako da je povučem. Pogleda u dosije i reče: »Gospođa Merso došla je ovamo pre tri godine. Bili ste joj jedini oslonac.« Pomislih da mi nešto prebacuje i počeh da mu objašnjavam. On me prekide: »Ne treba, drago dete, da se pravdate. Pročitao sam dosije vaše majke. Vi niste mogli da podmirite sve njene potrebe. Bila joj je potrebna negovateljica. Vaša zarada je mala. I sve u svemu, ovde je bila srećnija.« Rekoh: »Tako je, gospodine upravniče.« On dodade: »Znate, ovde je imala prijatelje, svoje vršnjake. Njih je, kao i nju, interesovala samo prošlost. Vi ste mladi i mora da joj je s vama bilo dosadno.«

To je bila istina. Kad je bila kod kuće, majci je vreme prolazilo u tom da me ćutke prati očima. Prvih dana svog boravka u domu često je plakala. To je bilo iz navike. Nekoliko meseci kasnije, ona bi plakala da su je odveli iz doma. I to opet po navici. To je bio, pored ostalog, jedan od razloga što poslednje godine nisam tamo skoro ni odlazio. Sem toga, izgubio bih nedelju, ne računajući napor da idem na autobus, kupujem karte i putujem dva sata.

Upravnik je i dalje govorio. Ali ja ga skoro nisam slušao. Zatim mi reče: »Pretpostavljam da želite da vidite majku.« Ustadoh bez reči. On pođe ispred mene ka vratima. Na stepenicama mi objasni: »Preneli smo je u našu malu mrtvačnicu. Da se ostali ne uzbuđuju. Uvek kad neki pansioner umre, ostali su dva do tri dana uznemireni. To otežava službu.« Prošli smo kroz dvorište u kome je bilo mnogo staraca koji su ćeretali. Dok smo prolazili, oni su ućutali.

Iza naših leđa, razgovori su ponovo oživali. Čovek bi pomislio da to mali papagaji toroču. Na vratima jedne omalene zgrade upravnik me ostavi.

»Napuštam vas, gospodine Merso. Stojim vam na raspolaganju u svojoj kancelariji. U načelu, sahrana je određena za deset sati. Mislili smo da ćete na taj način moći da čuvate pokojnicu. Još nešto: vaša majka, kada je izražavala želju svojim drugovima da bude sahranjena po verskom obredu. Preduzeo sam sve što je potrebno. Želeo sam samo da vas o tome obavestim.« Zahvalih mu. Mada nije bila bezbožnica, nikada za života majka nije mislila na veru.

Uđoh. Bila je to vrlo svetla, belo okrečena dvorana, pokrivena šarenim staklom. U njoj je bilo stolica i nogara u obliku slova X. Na dvama u sredini nalazio se poklopljen mrtvački sanduk. Videli su se samo ovlaš utaknuti sjajni zavrtnji, koji su se isticali na daskama premazanim mrkom bojom. Pored sanduka stajala je bolničarka — Arapkinja, u beloј odeći sa svilenom maramom živih boja na glavi.

U tom trenutku pojavi mi se iza leđa vratar. Mora da je trčao. Malo je mucao: »Pokrili smo je, ali treba samo da odvrnem zavrtnje da biste je mogli videti.« Približi se sanduku, ali ja ga zaustavih. Reče mi: »Nećete?« — Odgovorili: »Ne.« — On zastade, ja se zastideh, jer osetih da nije trebalo da mu to kažem. Odmah zatim pogleda me i upita: »Zašto?« — ali ne prebacujući mi, već kao da se za nešto raspituje. Odgovorih: »Ne znam.« Sučući svoj beli brk, reče ne pogledavši me: »Razumem.« Imao je svetloplave oči i malo crvenkastu boju lica. Dade mi stolicu, a sam sede malo iza mene. Negovateljica ustade i uputi se prema izlazu. U tom trenutku vratar mi reče »Ona ima rak.« Kako nisam razumeo, pogledah bolničarku i primetih da ispod očiju ima zavoj koji joj je bio obavijen oko glave. U visini nosa zavoj je bio plosnat. Na licu joj se video samo beli zavoj.

Kad ona izađe, vratar reče: »Ostaviću vas sama.« Ne znam kakav pokret učinih, ali on osta stojeći iza mene. Smetalo mi je ovo prisustvo iza leđa. Prostorija je

bila puna blage svetlosti predvečerja. Dva stršljena zujala su oko šarenih stakala. Ne okrećući se prema njemu, upitah vratara: »Jeste li već dugo ovde?« Odmah mi odgovori: »Pet godina« — kao da je već odavno očekivao ovo pitanje. Zatim je mnogo ćaskao. Vrlo bi se začudio da mu je neko nekad rekao da će završiti kao vratar doma staraca u Marengu. Imao je šezdeset i četiri godine i bio iz Pariza. Upadoh mu u reč: »Vi niste odavde?« Tada se setih da mi je pre no što me je odveo upravniku govorio o majci. Rekao mi je da bi je trebalo brzo sahraniti, jer je u ravnici toplo, naročito u ovom kraju. I tada mi je kazao kako je živio u Parizu i kako mu je bilo teško da ga zaboravi. U Parizu čovek ostaje sa pokojnikom tri, katkada i četiri dana. Ovde za to nema vremena, čovek se još nije ni snašao, a već mora da juri za mrtvačkim kolima. Na to mu je žena rekla: »Ćuti, o tim stvarima ne treba da govoriš gospodinu.« Starac je pocrveneo i zamolio da mu oprostim. Umešao sam se i rekao: »Ma ne, ma ne.« Smatrao sam da je to što je pričao istinito i zanimljivo.

U maloj mrtvačnici saznao sam da je u dom staraca došao kao puki siromah. Pošto se osećao zdrav, ponudio se za vratara. Rekoh mu da je on, u stvari, isto što i ostali. Reče mi da nije. Bio sam već ranije iznenađen kad je govorio »oni«, »ostali«, ređe »starci«, govoreći o ostalima od kojih neki nisu bili stariji od njega. Razume se, to nije bila ista stvar. On je bio vratar, i u izvesnoj meri imao je neko preimućstvo nad njima.

U tom trenutku uđe negovateljica. Odjednom se smrklo. Noć se vrlo brzo zgusnula iznad šarenog staklenog krova. Vrtar okrenu prekidač i iznenada me zaslepi mlaz svetlost!. Pozva me u trpezariju na večeru. Nisam bio gladan. Ponudi mi šolju bele kafe. Kako mnogo volim belu kafu, prihvatih ponudu i on se za trenutak vrati s poslužavnikom. Popih je. Tada poželeh da pušim. Bio sam neodlučan, jer nisam znao da li to mogu učiniti pred majkom. Razmislio sam, to nije bilo važno. Ponudio sam vrataru cigaretu i zapalismo.

Odjednom mi reče: »Znate, prijatelji vaše gospođe majke takođe će doći da je noćas čuvaju. Takav je običaj. Treba da donesem stolice i crnu kafu.« Upitah ga da li se može ugaziti jedna sijalica. Zamarao me je blesak svetlosti na belim zidovima. Odgovori mi da ne može. Instalacija je tako uređena: sve ili nijedna. Nisam se više osvrtao na njega. On iziđe, vrati se i rasporedi stolice. Na jednu, oko ibrika s kafom, poređao je šoljice. Zatim sede prema meni, s druge strane majke. Okrenuta leđima, negovateljica je takođe stajala udno prostorije. Nisam video šta radi. Po pokretima ruku, mislio sam da plete. Bilo je tiho, kafa me je zagrijala, a kroz otvorena vrata ulazio je miris noći i sveća. Mislim da sam malo zadremao.

Neko šuštanje me probudi. Kad otvorih oči, prostorija mi se učini još bleštavija od beline. Preda mnom nije bilo ni senke, i svaka stvar, svaki ugao, sve krivine ocrtavale su se s jasnoćom koja mi je bola oči. Tog trenutka uđoše majčini prijatelji. Bilo ih je u svemu desetak; nečujno su ulazili u ovu zaslepljujuću svetlost. Seli su a da ni jedna stolica nije zaškripala. Video sam ih tako jasno kao što nikada nikoga nisam video i nijedna pojedinost na njihovim licima ili na njihovoj odeći nije izbegla mome oku. Međutim, nisam ih čuo, i jedva sam poverovao u njihovo postojanje. Skoro sve žene nosile su pregače, a traka koja im je stezala struk isticala je još više njihov ispupčeni trbuh. Nikada još nisam zapazio koliki trbuh mogu imati stare žene. Skoro svi muškarci bili su vrlo mršavi i nosili su štapove. Zaprepastih se što im na licima ne videh oči, već sarno neko mutno svetlucanje u spletu bora. Kad su seli, većina me je posmatrala i snobivajući se klimala glavom, usne su im bile uvučene u bezuba usta, tako da nisam znao da li me pozdravljaju ili je to rđava navika. Ipak mislim da su me pozdravljali. Tada primetih da su svi seli prema meni oko vratara i tresli glavama. Za časak sam imao čudno osećanje kao da su ovde zato da mi sude.

Malo potom jedna žena zaplaka. Nalazila se u drugom redu, zaklonjena jednom od svojih drugarica, pa sam je slabo video. Plakala je jecajući neprestano: činilo mi se kao da nikad neće prestati. Ostali, kao da je nisu čuli. Bili su zgureni, setni i tihi. Gledali su u sanduk, ili u svoj štap, ili bilo u šta, ali gledali su samo u to. Žena je stalno plakala. Bio sam vrlo iznenađen, jer je nisam poznavao. Poželeo sam da je više ne čujem. Pa ipak, nisam imao smelosti da joj to kažem. Vrtar se nagnu prema njoj i nešto joj reče, ali ona odmahnu glavom mrmljajući i produži da plače. Vrtar pređe tada na moju stranu. Sede pored mene. Ne gledajući me, posle dužeg vremena saopšti mi: »Bila je vrlo odana vašoj gospođi majci. Kaže da joj je ona bila jedina prijateljica i da sada nema nikoga.«

Ostali smo tako dosta dugo. Uzdasi i jecaji one žene postajali su sve ređi.

Mnogo je šmrkala. Najzad ućuta. Nije mi se više spavalo, ali sam bio umoran i bolelo me u krtima. Čutanje svih ovih ljudi sad mi je teško padalo. S vremena na vreme čuo sam neki neobičan šum i nisam mogao da shvatim šta bi to moglo biti. Posle dužeg vremena otkrio sam da neki od staraca sišu obraze iznutra i otuda ovo čudno mljackanje. Oni to nisu primećivali, toliko su bili obuzeti svojim mislima. Imao sam utisak da ova pokojnica koja je ležala između njih ne znači ništa u njihovim očima. Međutim, sada verujem da je to bio pogrešan utisak.

Svi smo popili kafu kojom nas je poslužio vrtar. Zatim se više ničega ne sećam. Noć je prošla. Sećam se da sam za trenutak otvorio oči i spazio da su starci spavali zbijeni jedan uz drugog, izuzev jednog koji me je, naslonivši bradu na nadlanice ruku kojima je čvrsto držao štap, uporno posmatrao kao da je čekao da se probudim. Zatim sam ponovo zaspao. Probudio sam se jer me je sve više bolelo u krtima. Kroz šareni stakleni krov dan je počeo da prodire. Malo kasnije jedan starac se probudio i mnogo je kašljao. Pljuvao je u veliku kockastu maramicu i kao da se sa svakim ispljuvkom nešto u njemu otkidalo. Probudio je i ostale, a vrtar im reče da moraju da odu. Ustadoše. Od probdevene noći lica

su im bila siva. Izlazeći, na moje veliko zaprepašćenje, svi se sa mnom rukovaše, kao da nas je ova noć u kojoj nismo progovorili ni reči još više zbližila.

Bio sam umoran. Vrtar me odvede u svoj stan i tamo se malo doterah. Ponovo popih belu kafu koja je bila vrlo dobra. Kad sam izišao, bilo je već svanulo.

Iznad brežuljaka koji dele Marengo od mora nebo se već rumenelo. Sa vetrom koji je duvao iznad njih dopirao je miris soli. Biće lep dan. Odavno već nisam bio u prirodi i osećao sam kako bih, da nije bilo majke, uživao u šetnji.

Čekao sam u dvorištu pod platnom. Udisao sam miris sveže zemlje i nije mi se više spavalo. Mislio sam na kolege iz kancelarije. U to vreme oni se spremaju na posao: za mene je to uvek bio najteži čas. Razmišljao sam malo o tim stvarima, ali me u mislima omete zvono koje je zazvonilo u samoj zgradi. Iznutra se kroz prozore čulo neko komešanje, zatim se sve stišalo. Na nebeskom svodu sunce je malo više odskočilo: počelo je da mi greje noge. Vrtar prođe kroz dvorište i reče mi da me traži upravnik. Otišao sam u njegovu kancelariju. Dade mi da potpišem nekoliko akata. Primetih da je obukao crni kaput i prugaste pantalone. Uze telefonsku slušalicu u ruku i upita me: »Nameštenici pogrebnog zavoda su već neko vreme ovde. Zamoliću ih da dođu i zatvore sanduk. Želite li pre toga da poslednji put vidite majku?« Rekoh »ne«. Spustivši glas, upravnik preko telefona naredi: »Fižak, recite ljudima da mogu ići.«

Zatim dodade da će prisustvovati pogrebu, i ja mu zahvalih. Sede za svoj pisaći sto i prekrsti svoje kratke noge. Napomenu da ćemo ja i on biti sami sa dežurnom bolničarkom. U načelu, ostali ne prisustvuju sahranama. Dopuštao im je samo da čuvaju mrtve: »Iz čovečnosti« — primeti. Ali, u ovom slučaju, izuzetno je odobrio jednom starom maminom prijatelju da učestvuje u pratnji: Tomi Perezu. Upravnik se pri tom nasmeši. Reče mi: »Razume se, to osećanje je malo detinjasto. Ali on i vaša majka nisu se razdvajali. U domu su se s njima šalili i govorili su Perezu: »To je vaša verenica.« Smejao se. To ih je

uveseljavalo. Smrt gospođe Merso zaista ga je duboko potresla. Smatrao sam da ne treba da mu uskratim dozvolu. Ali, po savetu lekara koji ih obilazi, zabranio sam mu da je juče čuva.«

Prilično dugo smo ćutali. Upravnik ustade i pogleda kroz prozor svoje kancelarije, a onda primeti: »Evo već i sveštenika iz Marenga. Došao je ranije.« Upozori me da ima najmanje tri četvrti sata hoda do crkve, koja je u samom selu. Sidosmo. Pred zgradom je stajao sveštenik sa dva ministranta. Jedan je držao kadionicu i sveštenik se sagnu prema njemu da podesi dužinu srebrnog lanca. Kada i mi dođosmo, sveštenik se uspravi. Oslovi me sa »moj sine« i izusti nekoliko reči. Potom uđe, i ja pođoh za njim.

Odjednom primetih da su zavrtnji zavrnuti i da se u prostoriji nalaze četiri u crno odevena čoveka. U isto vreme upravnik mi reči da kola čekaju na putu i čuh da sveštenik počinje s opelom. Sve je potom išlo vrlo brzo. Ljudi su prišli kovčegu s pokrovom. Sveštenik, njegovi pratioci, upravnik i ja izađosmo. Pred vratima se nalazila neka gospođa, koju nisam poznavao: »Gospodin Merso« — reče upravnik. Nisam čuo gospođino ime, samo sam razumeo da je bolničarka određena za pratnju. Bez osmeha, ona nakloni svoje duguljasto i koščato lice. Sklonili smo se da propustimo kovčeg. Krenuli smo za mrtvacem i izišli iz doma. Pred vratima su stajala kola. Lakovana, duguljasta i sjajna, podsećala su na pernicu. Pored njih su se nalazili redar pogrebnog zavoda, smešno odeven čovečuljak, i neki starac izveštačena držanja. Shvatio sam da je to gospodin Perez. Imao je mek pusteni šešir okrugle glave i široka oboda (skinuo ga je kad je kovčeg prolazio kroz vrata), odelo čije su se pantalone obavijale oko cipela i mašnu od crnog štofa, i suviše malu za njegovu košulju s velikim belim okovratnikom. Usne su mu podrhtavale ispod nosa punog crnih tačkica. Iz njegove sede i tanke kose štrčale su neobične klempave i nepravilne uši, čija me je kao krv crvena boja nasuprot bledom licu zapanjila. Nameštenik pogrebnog zavoda nam odredi mesta. Napred je išao sveštenik, iza njega kola. Oko njih

četiri čoveka. Za njima upravnik, ja i, završavajući povorku, bolničarka u službi i gospodin Perez.

Na nebu je sunce već uveliko sjalo. Počelo je da pritiskuje zemlju, vrućina je naglo rasla. Ne znam zašto smo tako dugo čekali pre nego što smo krenuli. Bilo mi je toplo u tamnom odelu. Oniski starac, koji je bio stavio šešir, ponovo ga je skinuo. Malo sam se okrenuo prema njemu i posmatrao ga dok mi je upravnik govorio o njemu. Reče mi da su majka i gospodin Perez često išli u šetnju do sela u pratnji bolničarke. Gledao sam prirodu oko sebe. Prolazeći kroz redove čempresa, koji su vodili prema brežuljcima sve do ivice horizonta, kroz ovu crvenu i zelenu zemlju, pored retkih kuća koje su se jasno ocrtavale — razumevao sam majku. Veče je u ovom kraju moralo biti neki tužni odmor. Od sunca koje je danas jako pržilo podrhtavao je čitav pejzaž, tako da je i on postajao nečovečan i sumoran.

Krenusmo. Primetih da Perez malo hramlje. Kola su se kretala sve brže i starac je zaostajao. Jedan od onih koji su išli pored kola takođe je bio zaostao i sada je koračao uporedo sa mnom. Zaprepastila me brzina kojom je sunce odskočilo na nebu. Primetio sam da su već davno u polju zujali insekti i pucketala trava. Znoj mi je oblio lice. Pošto sam bio gologlav, hladio sam se maramicom. Nameštenik pogrebnog zavoda reče mi nešto što nisam čuo. U isto vreme brisao je lubanju maramicom koju je držao u levoj ruci, podižući desnom rub kačketa. Rekoh mu: »Šta?« On ponovi pokazujući na nebo: »Ala peče.« Rekoh: »Da.« Malo kasnije me upita: »To je vaša majka?« Ponovo rekoh: »Da.« »Je li stara?« Odgovorih: »Pa tako«, jer nisam znao tačno njene godine. Potom ućuta. Okrenuh se i spazih starog Pereza pedesetak metara iza nas. Zurio je i mahao šeširom u ruci.

Pogledah takođe upravnika. Koračao je dostojanstveno, odmerenih pokreta.

Nekoliko kapi znoja blistalo mu je na čelu, ali on ih nije brisao.

Činilo mi se da pogrebna povorka nešto brže odmiče. Oko mene uvek isto osvetljeno i suncem obasjano polje. Bleštanje neba bilo je nepodnošljivo. Neko

vreme prolazili smo delom druma koji je nedavno bio popravljen. Asfalt se topio na suncu. Noge su u njega upadale i ostavljale trag u njegovoj sjajnoj smesi. Iznad kola kočijašev šešir kod kuvane kože kao da je bio umočen u ovo crno blato. Osećao sam se skoro izgubljen između plavog i vedrog neba i monotonije ovih boja, lepljive crne boje naprslog asfalta, tamnocrnih odela i crno lakovanih kola. Sve to, sunce, miris kože i konjske balege, miris laka i tamjana, umor od besane noći — mutilo mi je pogled i misli. Još jednom sam se osvrnuo: učini mi se da je Perez, izgubljen u izmaglici jare, vrlo daleko, a potom ga više nisam video. Očima sam ga tražio i spazio kako je skrenuo s puta i udario preko polja. Primetio sam takođe da put ispred mene vijuga. Bilo mi je jasno da je Perez, koji je dobro poznao ovaj kraj, krenuo najkraćim putem kako bi nas dostigao. Na okuci nam se pridružio. Zatim smo ga opet izgubili. Ponovo je udario preko polja, i tako nekoliko puta. Osećao sam kako mi krv bije u slepoočnicama. Posle toga sve se odigralo brzo, sigurno i prirodno, tako da se ničega više ne sećam. Samo jedne stvari: ulazeći u selo, bolničarka iz pratnje me oslovi. Reče mi: »Ako ideš polako, možeš dobiti sunčanicu; ako suviše žuriš, oznojiš se i u crkvi te uhvati groznica.« Imala je neobičan glas, melodičan i drhtav, koji nije odgovarao njenom licu. Bila je u pravu. Nije bilo drugog izlaza. Zadržao sam u sećanju još nekoliko slika toga dana: Perezovo lice, na primer, kada nas je poslednji put sustigao kraj sela. Od uzbuđenja i bola blistale su mu na licu krupne suze. Ali zbog toga su se zaustavljale. Sirile su se, stizale jedna drugu i stvarale neku vrstu sjajne vodene površine na izmučenom licu. Bilo je i drugih slika: crkva i seljaci na pločnicima, crveni zdravci na grobovima, Perezova nesvestica (reklo bi se rastavljena lutka), kao krv crvena zemlja koja se kotrljala po maminom kovčegu, belo korenje koje se s njom mešalo, zatim ljudi, glasovi, selo, čekanje pred kafanom, neprestano brujanje motora i moja radost kad je autobus ušao u mlazeve alžirske svetlosti i kad sam pomislio da ću leći i spavati dvanaest sati.

II

Probudivši se, shvatio sam zašto je moj poslodavac bio nezadovoljan kad sam od njega tražio ona dva dana odsustva: danas je subota. Na to sam tako reći zaboravio, ali ustajući, ova mi misao pade na um. Gazda je, sasvim razumljivo, mislio da ću sa nedeljom imati četiri dana odsustva. I to mu nije bilo drago. Ali, s jedne strane, nije bila moja krivica što je majka sahranjena juče umesto danas, a s druge strane, subotu i nedelju bih imao u svakom slučaju. Po sebi se razume da me to ne sprečava da potpuno razumem svog poslodavca.

S mukom sam ustao, jer sam bio umoran od jučerašnjeg dana. Dok sam se brijao, pitao sam se šta da radim, i rešio sam da idem na kupanje. Uzeo sam tramvaj da bih otišao do kupališta u luci. Tamo sam skočio u uvalu. Bilo je mnogo mladih ljudi. U vodi zatekoh Mariju Kardonu, bivšu daktilografkinju u mojoj kancelariji, koju sam u ono vreme priželjkivao. Verujem da je i ona mene. Ali brzo je otišla i nismo imali vremena. Pomogoh joj da se popne na bovu i pri tom pokretu dodirnuh joj ovlaš grudi. Bio sam još u vodi kad je ona već potrbuške ležala na bovi. Okrenu se prema meni. Kroz kosu koja joj je padala na oči ona mi se smešila. Popeo sam se pored nje na bovu. Bilo je lepo i kao u šali zabacio sam glavu i stavio je na njen trbuh. Ništa mi nije rekla, i tako sam ostao. Celo nebo bilo mi je pred očima. Bilo je plavo i pozlačeno. Pod potiljkom sam osećao Marijin trbuh kako se lagano diže i spušta. Upola uspavani, ostali smo dugo na bovi. Kad je sunce suviše pripeklo, skočila je u vodu i ja sam pošao za njom. Stigao sam je, obavio rukom oko pasa i tako smo zajedno plivali. I dalje se smejala. Dok smo se na keju sušili, ona mi reče: »Pocrnela sam više nego ti.« Upitah je da li bi htela večeras da ide u bioskop. Opet se nasmejala i rekla da bi volela da gleda neki film sa Fernandelom. Kad smo se obukli, začudi se što me vidi sa crnom kravatom i upita me jesam li u žalosti. Rekoh joj da mi je majka

umrla. Kako je htela da sazna kada, rekoh joj: »Juče.« Ona malo ustuknu, ali ne napravi nikakvu primedbu. Htedoh da joj kažem da to nije moja krivica, ali se uzdržah, jer se prisetih da sam to već rekao gazdi. To ništa nije značilo. Na svaki način, neko je uvek pomalo kriv.

Uveče, Marija je već sve zaboravila. Film je tu i tamo bio smešan i, uostalom, zaista glup. Noga joj je bila pored moje. Milovao sam joj grudi. Zagrlio sam je pri kraju predstave, ali nevešto. Kad smo izišli, pošla je sa mnom u moj stan. Kad sam se probudio, Marija je već bila otišla. Još pre toga mi je rekla kako mora da ode do tetke. Setih se da je nedelja, i to me oneraspoloži: ne volim nedelju. Tada sam se okrenuo u krevetu da bih osetio na jastuku miris soli koji je ostavila Marijina kosa i spavao sam do deset sati. Potom sam pušio u postelji sve do podne. Mrzelo me da kao obično ručam kod Selesta, jer bi me tamo svašta zapitkivali, a ja to ne volim. Skuvao sam jaja i iz istoga suda pojeo ih, bez hleba, jer mi ga je ponestalo, a nisam hteo da silazim i da ga kupujem.

Posle ručka malo sam se dosađivao i švrljao po stanu. Prijatno je bilo u njemu dok je mama bila ovde. Sada je za mene bio suviše velik i trebalo je da trpezarijski sto prenesem u svoju sobu. Živim samo u ovoj prostoriji, između malo pocepanih slamnih stolica, ormana sa požutelim ogledalom, toaletnog stočića i kreveta od mesinga. Sve ostalo bilo je zapušteno. Kasnije, da bih nešto radio, dohvatio sam neke stare novine i čitao. Isekao sam reklamu Krusenovih soli i zalepio je u staru svesku gde ostavljam stvari koje me interesuju u novinama. Oprao sam ruke i izišao na balkon.

Moja soba gleda na glavnu ulicu predgrađa. Bilo je lepo popodne. Međutim, pločnik je bio prljav, prolaznici retki i nekud im se žurilo. Najpre su se videle porodice koje su išle u šetnju, dva dečaka u marinskom odelu, u kratkim pantalonama, malo sputani u svojim krutim odelima i jedna devojčica sa velikom crvenom mašnom i crnim lakovanim cipelama. Iza njih, majka, ogromna, u smeđoj svilennoj haljini i otac, mali slabašan čovek, koga sam znao iz

viđenja. Imao je slamni šešir s ravnim obodom, leptir-mašnu i štap u ruci. Gledajući ga sa ženom, shvatio sam zašto u ovoj gradskoj četvrti govore da je otmen. Malo kasnije prodoše neki mladići iz predgrađa, zalizane kose i sa crvenim mašnjama, utegnuti u kapute, s izvezenom maramicom u džepčiću, u cipelama četvrtastog vrha. Pošto su pošli tako rano i žurili prema tramvaju smejući se vrlo glasno, pomislih da idu u bioskope u centru.

Iza njih, ulica je polako opustela. Predstave su, mislim, svuda počele. Na ulici su ostali samo sitni trgovci i mačke. Nebo je bilo vedro, ali bez sjaja, iznad fikusa koji su se pružali duž ulice. Na pločniku preko puta, prodavac duvana izneo je stolicu, stavio je ispred vrata, opkoračio je oslanjajući se obema rukama na naslon. Maločas krcati, tramvaji su sada bili skoro prazni. U maloj kafani »Kod Pjeroa«, pored prodavca duvana, konobar je čistio strugotinu u praznoj sali. Zaista se osećalo da je nedelja.

Okrenuo sam stolicu i postavio je isto onako kao i prodavac duvana, jer sam smatrao da je tako ugodnije. Popušio sam dve cigarete, ušao u sobu da uzmem parče čokolade i vratio se da je pojedem na prozoru. Malo kasnije nebo se natmurilo i pomislio sam da će doći do letnje oluje. Međutim, postepeno se razvedrilo. Ali od prolaznog naoblačenja što je nagoveštavalo kišu, ulica postade mračnija. Dugo sam posmatrao nebo.

U pet sati tramvaji su pristizali s bukom. U njima su se sa stadiona u predgrađu vraćale gomile gledalaca, koje su visile po stepenicama i ogradama. Sledećim tramvajima vraćali su se igrači, koje sam poznao po njihovim malim koferima. Urlali su i pevali iz sveg glasa da njihov klub neće izgubiti. Neki su mi mahali. Jedan je čak doviknuo: »Udesili smo ih.« A ja sam dodao: »Tako je«, potvrdivši glavom. Potom počеше da pristižu automobili u velikom broju.

Dan je već malo odmakao. Iznad krovova nebo je postalo crvenkasto i sa sumrakom koji se spuštao, ulice su oživele. Šetači su se vraćali malo-pomalo. Poznao sam među ostalima onog otmenog gospodina. Deca su plakala ili

molila da ih nose. Odmah zatim, iz bioskopa u četvrti izlio se talas gledalaca. Među njima mladići su bili živahniji u pokretima nego obično i verujem da su gledali, neki avanturistički film. Oni koji su se vraćali iz bioskopa u gradu stizali su malo kasnije. Činilo mi se da su ozbiljniji. Još su se smejali, ali s vremena na vreme su izgledali zamišljeni i umorni. Zadržavali su se na ulici, šetajući po pločniku preko puta. Gologlave devojke iz ove gradske četvrti držale su se za ruke. Mladići su se postrojili u redove da im prepreče put i dobacivali im šale na koje su se one smejale okrećući glavu. Mnoge koje sam znao davale su mi znakove.

Odjednom se upališe ulične svetiljke i od njihova sjaja pobledeše prve zvezde koje zasjaše u noći. Osetih kako mi se zamaraju oči od posmatranja pločnika s tolikim mnoštvom ljudi i svetlosti. Vlažni pločnik blistao je na svetlosti sijalica, tramvaji su, u pravilnim razmacima, bacali svoj odsjaj na nečiju sjajnu kosu, neki osmeh ili srebrnu narukvicu. Tramvaji su potom bivali sve ređi, tamna noć se spuštala iznad drveća i svetiljki, gradska četvrt postepeno se praznila, sve dok prva mačka lagano ne pređe ponovo opustelu ulicu. Setih se da bi trebalo večerati. Vrat me je malo zaboleo, jer sam dugo ostao naslonjen na stolicu. Sišao sam da kupim hleba i paštete, sve sam to pripremio i pojeo stojeći. Hteo sam da popušim cigaretu na prozoru, ali bilo je već sveže i bilo mi je malo hladno. Zatvorio sam prozore i vraćajući se, videh u ogledalu deo stola na kome je špiritna lampa stajala pored parčeta hleba. Mislio sam da je prošla još jedna nedelja, da je majka sahranjena, da ću se opet prihvatiti posla i da se, sve u svemu, ništa nije izmenilo.

III

Danas sam mnogo radio u kancelariji. Šef je bio vrlo ljubazan. Upitao me je da li sam se mnogo umorio i želeo je da zna koliko je majci bilo godina. Rekao sam

»oko šezdeset« da ne bih pogrešio, i ne znam zašto mi se učinilo kao da mu je laknulo i da smatra da je ta stvar okončana.

Moj sto bio je zatrpan gomilom tovarnih listova i trebalo ih je sve pregledati. Pre no što sam izišao iz kancelarije da odem na ručak, oprao sam ruke. U podne mnogo volim ovaj trenutak. Uveče manje uživam u tome, jer je ručnik koji se upotrebljava sasvim mokar: preko dana svi su se njime služili. Na ovo sam jednog dana skrenuo pažnju šefu. Odgovorio mi je da i on smatra da je tako nešto za žaljenje, ali da to predstavlja beznačajnu sitnicu. Izišao sam s posla nešto kasnije, u pola jedan, s Emanuelom koji radi u ekspediciji. Kancelarija gleda na more, i izgubili smo nešto vremena Posmatrajući teretne brodove u luci usijanoj od sunca. Tog časa dolazio je i jedan kamion uz tresak lanaca i veliki prasak. Emanuel me upita: »Da skočimo u njega« i ja počeh da trčim. Utonuo sam u buku i prašinu. Ništa više nisam video i samo sam osećao neobuzdan zanos trke usred dizalica i mašina, jarbola koji su poigravali na horizontu i trupova brodova duž kojih smo jurili. Prvi sam se uhvatio za ogradu i uskočio. Zatim sam pomogao Emanuelu da sedne. Bili smo zaduvani, kamion je skakao po neravnoj kaldrmi keja, usred prašine i sunca. Emanuel se toliko smejao da se zagrcnuo.

Preznojeni stigismo do Selesta. On je uvek tamo, sa svojim velikim trbuhom, keceljom i svojim belim brkovima. Upita me: »Kako si?« Odgovorih mu da nekako ide i da sam gladan. Jeo sam vrlo brzo i popio kafu. Posle sam otišao kući i malo odspavao, jer sam popio suviše vina pa, probudivši se, zaželeh da jednu zapalim. Bilo je kasno i potrčah da uhvatim tramvaj. Radio sam celo popodne. U kancelariji je bilo vrlo toplo i kad sam uveče izišao, bio sam srećan što se vraćam koračajući polako duž keja. Ipak sam se vratio pravo kući, jer sam hteo da spremim kuvani krompir.

Penjući se mračnim stepenicama, sudario sam se sa starim Salamanom, susedom iz hodnika. Bio je sa svojim psom. Već deset godina viđaju ih zajedno.

Prepeličar je imao neku kožnu bolest, mislim neko zapaljenje, od koga mu je opala sva dlaka i dobio pege i smeđe kraste. Živeći tako s njim, obojica sami u jednoj sobici, stari Salamano bio mu je najzad potpuno sličan. I on je imao crvenkaste kraste na licu i žučkaste i proređene dlake. A i sam pas bio je povijen kao i njegov gospodar, imao isturenu njušku i izdužen vrat. Izgledalo je kao da su iste rase, mada su jedan drugog mrzeli. Dva puta dnevno, u jedanaest i u šest sati, stari je vodio psa u šetnju. Već osam godina idu uvek istim putem. Svako može da ih vidi duž Lionske ulice kako pas vuče čoveka sve dok se stari Salamano ne spotakne. Tada on psa izmlati i izgrdi. Prestravljen pas počinje da se vuče po zemlji i pušta da ga stari vuče. U tom trenutku je red na starog da ga vuče. Kad pas na to zaboravi, ponovo povuče gospodara, i ovaj ga opet tuče i grdi. Tada se obojica zaustave na pločniku, gledaju se, pas sa strahom, čovek sa mržnjom. I tako je to svakog dana. Kad pas hoće da mokri, stari ga ne pušta i povuče ga, a prepeličar ostavlja iza sebe trag sitnih kapljica. Ako to učini u sobi, sleduju mu batine. Tako to traje već osam godina. Selest uvek kaže da je to »nesreća«, ali u stvari o tome niko ništa ne zna. Kad ga sretoh na stepenicama, Salamano je upravo grdio psa. Govorio mu je »prljavko«, »mrcino«, a pas je cvilio. Rekoh mu: »Dobro večer«, ali stari je i dalje grdio. Na to ga upitah šta mu je pas učinio. Ne dade mi odgovora. Samo je grdio: »prljavko«, »mrcino«. Bi mi jasno tek kad se sagnuo da mu nešto popravi na ogrlici. Progovorih glasnije. Zatim mi, ne osvrćući se, odgovori nekom vrstom prigušenog besa: »Uvek je tu.« Potom ode vukući životinju koja je, ukrutivši sve četiri noge, pustila da je on vuče, ali je pri tom cvilela.

Upravo u tom trenutku uđe moj drugi sused iz hodnika. U ovom kraju grada govorilo se da živi od žena. Kad bi ga neko upitao šta je po zanimanju, odgovarao bi da je »magacioner«. Niko ga nije voleo. Ali sa mnom često porazgovara i katkada provede po neki časak kod mene, jer ga ja slušam. Smatram da je ono što kaže zanimljivo. Nemam, uostalom, nikakvog razloga da

s njim ne razgovaram. Zove se Remon Sentes. Omalen je, širokih pleća i bokferskog nosa. Uvek je besprekorno odeven. Govoreći o Salamanu, on mi reče: »Zar to nije nesreća?« Upita me ujedno da li mi se to gadi, ali mu odgovorih: ne.

Popesmo se i kad naumih da odem, on mi reče: »Imam kod kuće kobasica i vina. Da li biste hteli da zajedno pojedemo neko parče?« ... Pomislih da u tom slučaju ne bih morao da kuvam i prihvatih. I on ima samo sobu i kuhinju bez prozora. Iznad kreveta visi anđeo od belog ružičastog štuka, slike šampiona, i dva ili tri crteža golih žena. Soba je bila prljava, krevet u neredu. Najpre upali petrolejku, zatim iz džepa izvadi zavoj sumnjive čistoće i previ desnu ruku. Upitah ga šta je to. Reče da je došao u sukob s nekim tipom, koji ga je izazivao.

»Razumete, gospodine Merso, reče mi, nije to zbog toga što sam rđav, već što sam prek. Onaj mi reče: ‚Siđi s tramvaja ako si muško.‘ Odgovorih mu: ‚Ded, smiri se.‘ Na ovo onaj reče da nisam muško. Tada siđoh i rekoh mu: ‚Bolje bi bilo da ućutiš inače ću te udesiti.‘ On mi odgovori: ‚Šta?‘ Tada ga zviznuh, i on pade. Htedoh da ga podignem. Ali, iako na zemlji, on me udari nekoliko puta nogom. Udarih ga tada kolenom i dvaput pesnicom. Krv mu obli lice. Upitah ga da li je sada zadovoljan. Reče mi: ‚Da!.« Za sve to vreme Sentes je nameštao zavoj. Ja sam sedeo na krevetu. On mi reče: »Vidite, ja to nisam hteo. On me je izazvao.« To je bila istina, i ja sam to uvideo. I onda mi reče da je baš želeo da se o tom događaju posavetuje sa mnom, da sam ja čovek, da poznajem život, da mu mogu pomoći i da ćemo tada biti dobri prijatelji. Ništa ne odgovorih i on me ponovo upita da li bih hteo da budem njegov prijatelj. Rekoh mu da mi je to svejedno: činilo mi se da je time bio zadovoljan.

Izvadio je kobasicu, ispekao je na tiganju, postavio čaše, tanjire, pribor za jelo i dve boce vina. Sve je ovo radio ne govoreći ništa. Zatim smo seli. Za vreme jela počeo da mi priča o događajima iz svog života. S početka se malo ustručavao. Upoznao je neku gospođu.. . »bila je, kako bih rekao, moja ljubavnica.« Čovek s

kojim se potukao bio je brat te žene. Reče mi da ju je izdržavao. Ništa ne odgovorih, a on ipak odmah dodade da zna šta se sve priča u gradskoj četvrti, ali da mu je savest čista i da je magacioner.

»Ali da se vratim na svoju istoriju«, reče mi, »primetio sam da me vara.« Davao joj je dovoljno da može živeti. Sam je plaćao kiriju za njenu sobu i davao joj dvadeset franaka dnevno za hranu. »Trista franaka soba, šest stotina franaka hrana, par čarapa s vremena na vreme — to je oko hiljadu franaka. Gospoda nije radila. Priznavala je da je to sasvim u redu, ali da s onim što sam joj davao ne može da izađe na kraj. Međutim, ja sam joj rekao: ‚Zašto ne radiš bar pola dana? Prilično bi mi pomogla za sve te sitnice. Ovaj mesec sam ti kupio haljinu i mantil, dajem ti dvadeset franaka dnevno, plaćam kiriju, a ti popodne piješ kafu s prijateljicama. Daješ kafu i šećer. Ja ti dajem novac. Činim ti dobro, ti mi vraćaš zlim.‘ Ali, ona nije radila i stalno je govorila da ne može s tim izići, i tako sam primetio da me vara.«

Zatim mi je ispričao kako je našao u njenoj torbi srećku i da mu nije mogla objasniti kako ju je kupila. Nešto kasnije našao je kod nje potvrdu »zalagaonice« iz koje se videlo da je založila dve narukvice. Sve do tada nije znao da te narukvice postoje. »Dobro sam video da me vara. Tada sam je ostavio. Pre toga sam je izudarao. Potom sam joj sve skresao. Rekao sam joj da je ona htela samo da se zabavlja s onom svojom stvari. Kako sam joj to rekao, vi razumete, gospodine Merso: ‚Ti ne vidiš da ti svi zavide na sreći koju ti dajem. Tek kasnije spoznaćeš sreću koju si imala.‘«

Prebio ju je namrtvo. Ranije je nije tukao. »Tukao sam je, ali tako da kažem, nežno. Malo bi vikala. Zatvarao sam kapke, i to se svršavalo kao i uvek. Sada je ozbiljno. Što se mene tiče, nisam je dovoljno kaznio.«

Potom mi je objasnio da zbog toga treba da se posavetuje sa mnom. Zastao je da popravi fitilj na petrolejki koja se dimila. Ja sam ga neprestano slušao. Popio sam skoro litar vina i ono mi je udarilo u glavu. Pušio sam Remonove cigarete,

jer svojih više nisam imao. Prolazili su poslednji tramvaji i sa sobom odnosili sada već daleku buku predgrađa. Remon je nastavio. Bilo mu je krivo »što je još želeo da ima s njom odnošaj«. Ali hteo je da je kazni. Najpre je mislio da je odvede u hotel i da pozove policiju za javni red i moral da bi izazvao skandal, tako da joj daju knjižicu prostitutke. Zatim se obratio svojim prijateljima u podzemlju. Ništa nisu smislili. I kako Remon primeti, baš ti mnogo vredi što pripadaš podzemlju. To im je rekao, i oni su mu tada predložili da je »obeleži«. Pa ipak, on to nije hteo. Razmisliće. Pre toga hteo je nešto da me pita. Uostalom, pre no što me upita, hteo je da zna šta mislim o tom slučaju. Odgovorih mu da ništa ne mislim, ali da je zanimljiv. Upita me da li mislim da ga je varala; meni se zaista činilo da ga je varala; zatim, da li smatram da je treba kazniti i šta bih uradio na njegovom mestu. Rekoh da se to nikada ne može znati, ali da razumem što je želi kazniti. Popih još malo vina. On zapali cigaretu i otkri mi svoju nameru. Hteo je da joj napiše pismo, da je izgrdi, ali da joj napiše i nešto nežno što bi je navelo da se pokaje. Zatim, kad se vrati, leći će s njom i »upravo u trenutku kad ona treba da svrši«, pljunuće joj u lice i izbaciti je napolje. Pomislih da će na taj način biti zaista kažnjena. Ali Remon mi reče da se ne oseća sposoban da napiše takvo pismo i da je mislio na mene da ga ja sastavim. Kako sam ćutao, upita me da li bi me mrzelo da to odmah učinim, a ja mu odgovorih da ne bi.

Pošto popi čašu vina, ustade, odgurnu tanjire i ono malo hladne kobasice što nam je preostalo. Pažljivo je obrisao mušemu na stolu. Izvadi iz fioke noćnog stočića list kockaste hartije, žuti koverat, malu držalju od crvenog drveta i četvrtastu mastionicu s ljubičastim mastilom. Kad mi reče ime žene, videh da je Mavarka. Napisao sam pismo. Napisao sam ga pomalo nasumce, ali sam se trudio da zadovoljim Remona, jer nisam imao razloga da ga ne zadovoljim. Zatim sam glasno pročitao pismo. On me je pušeći i klimajući glavom slušao, zatim me zamoli da mu ga ponovo pročitam. Bio je sasvim zadovoljan. Reče mi:

»Znao sam ja dobro da ti poznaješ život.« Nisam odmah primetio da mi govori »ti«. Tek kad mi je rekao: »Sad si mi pravi prijatelj« to me je iznenadilo. Ponovio mi je tu rečenicu, a ja rekoh: »Da.« Bilo mi je svejedno da li sam mu prijatelj, ali on je to izgleda zaista želeo. On zatvori pismo, zatim popismo vino. I dalje smo, ćuteći, neko vreme pušili. Napolju je sve bilo tiho, slušali smo kako automobil prolazeći klizi. Rekoh: »Kasno je.« I Remon je tako mislio. Primetio je kako je vreme brzo prošlo, i to je donekle bilo istina. Spavalo mi se, ali mi je bilo teško da se dignem. Mora da sam izgledao umoran, jer mi Remon reče da čovek ne treba da klone. Nisam ga odmah razumeo. Onda mi objasni da je saznao za smrt moje majke, ali da je to pre ili posle moralo doći. I ja sam tako mislio.

Ustao sam, Remon mi stegnu ruku i dodade da se muškarci uvek između sebe razumeju. Izlazeći, zatvorio sam vrata i trenutak ostao u mraku u hodniku. U kući je vladala tišina, sa stepeništa je dopirao mračan i vlažan dah. Čuo sam samo kako mi navire krv i zuji u ušima. Stajao sam nepomičan. U sobi starog Salamana pas je prigušeno cvileo.

IV

Cele sedmice sam marljivo radio. Remon svrati i reče mi da je poslao pismo. Otišao sam dvaput u bioskop s Emanuelom, koji ponekad ne razume šta se dešava na platnu. Tada treba da mu objašnjavam. Juče je bila subota i Marija je došla kako smo se dogovorili. Mnogo sam je želeo, jer je imala lepu haljinu sa crvenim i belim prugama i kožne sandale. Nazirale su se njene čvrste grudi, a od sunca preplanulo lice podsećalo je na cvet. Seli smo u autobus i otišli nekoliko kilometara od Alžira, na jednu plažu pritešnjenu stenama, i sa kopna obraslu trskom. Popodne u četiri sata sunce nije više jako peklo, ali je voda bila mlaka, sa malim, dugim i sporim talasima. Marija me nauči jednoj igri. Trebalo je,

plivajući, prskati s vrha talasa svu penu, skupiti je u ustima, zatim leći na leđa i izbacivati je prema nebu. Tako je nastajala neka penušava čipka koja je nestajala u vazduhu ili mi kao mlaka kiša padala na lice. Ali ubrzo zatim usta su me pekla od gorčine soli. Marija mi se tada približi i privi se u vodi uz mene. Stavi svoja usta na moja. Njen jezik osveži moje usne i neko vreme smo se ljuljuškali na talasima. Kad smo se obukli na plaži, Marija me pogleda svojim sjajnim očima. Zagrlio sam je. Od tog trenutka nismo više razgovarali. Privio sam je k sebi i požurili smo da uhvatimo autobus, da se vratimo, da odemo u moju sobu i da se bacimo na krevet. Ostavio sam otvoren prozor i prijatno smo se osećali što letnja noć klizi preko naših pocrnelih tela.

Tog jutra Marija ostade kod mene i ja joj rekoh da ćemo zajedno ručati. Siđoh da kupim mesa. Vraćajući se, u Remonovoj sobi čuh neki ženski glas. Malo kasnije stari Salamano grdio je svog psa, čuli smo škripu đona i tapkanje šapa na drvenim stepenicama, i »prljavko«, »mrcino!« a zatim izađoše na ulicu. Pričao sam Mariji o životu ovog starca i ona se smejala. Obukla je moju pidžamu, ali je podvila rukave. Dok se smejala, ponovo sam je poželeo. Nešto kasnije ona me upita da li je volim. Odgovorih joj da to ništa ne znači, ali mi se čini da ne. Ona se ražalosti. Spremajući ručak, bez ikakvog povoda toliko se smejala da sam je poljubio. Tog trenutka izbi bučna prepirka kod Remona.

Čuo se najpre oštar ženski glas, potom Remon kako govori: »Izvrkla si me ruglu, izvrkla si me ruglu. Naučiću ja tebe koga ti izvrgavaš ruglu.« Nekoliko tupih udaraca i žena je tako strašno jaukala da se na stepeništu odmah skupilo mnogo sveta. Marija i ja takođe iziđosmo. Žena je i dalje vikala, a Remon ju je i dalje tukao. Marija mi reče da je to strašno, ali joj ništa ne odgovorih. Zamoli me da potražim policajca, ali joj odgovorih da ne volim policajce. Jedan je ipak stigao zajedno s nekim limarom, stanarom na drugom spratu. Zakuca na vrata, ali se ništa više nije čulo. Zakucao je jače, a malo zatim žena je zaplakala, i Remon je otvorio. Držao je cigaretu u ustima i izgledao licemerno. Devojka

jurnu ka vratima i reče policajcu da ju je Remon tukao. »Tvoje ime?« — upita policajac. Remon mu kaza. »Izvadi cigaretu iz usta kad sa mnom razgovaraš« — reče policajac. Remon je oklevao, pogledao me i dobro povukao još jedan dim. U tom trenutku policajac mu opali šamar svom snagom. Cigareta pade nekoliko metara dalje. Remon se promeni u licu, ali ništa ne reče, a zatim upita poniznim glasom može li da podigne pikavac. Policajac reče da može, i dodade: »Drugi put da upamtiš da s policijom nema šale.« Za to vreme devojka je plakala i ponavljala: »Tukao me je. On je podvodač.« »Gospodine policajče«, upita Remon, »da li je po zakonu da se čoveku kaže da je podvodač?« Ali mu policajac naredi da »zaveže«. Tada se Remon okrenu prema devojci i reče: »Čekaj, mala, naći ćemo se.« Policajac mu reče da umukne, da devojka treba da ide, a on da ostane u sobi i da sačeka dok ga pozovu u komesarijat. Dodade da bi trebalo da se stidi što je tako pijan da se sav trese.

Remon mu na ovo dobaci: »Pijan nisam, gospodine policajče. Tresem se, jer sam pred vama, to je neizbežno.« Zatim zatvori vrata i svet se razide. Marija i ja završili smo sa pripremanjem ručka. Ona nije bila gladna, i ja sam gotovo sve pojeo. Otišla je u jedan sat, ja sam malo spavao.

Oko tri sata neko zakuca na vrata i Remon uđe. Ostao sam ležeći u krevetu. Seo je na kraj kreveta. Za trenutak je bio bez reči, a ja ga upitah kako se cela stvar odigrala. Ispriča mi da je učinio što je hteo, ali da ga je ona ošamarila, i on ju je tada istukao. Ostalo sam video. Rekoh da mi se čini da je sada kažnjena i da treba da bude zadovoljan. To je bilo i njegovo mišljenje, i on primeti da se policajac uzalud upinjao, on joj neće skinuti batine koje je dobila. Dodao je da dobro poznaje policajce i da zna kako s njima treba postupati. Zatim me upita jesam li očekivao da će policajcu uzvratiti šamar. Odgovorih mu da ništa nisam očekivao i da, uostalom, ne volim policajce. Remon je izgledao vrlo zadovoljan. Upitao me želim li s njim da izađem. Ustao sam i počeo da se češljam. Rekao mi je da bi trebalo da mu budem svedok. To mi je bilo svejedno, ali nisam znao šta

treba da kažem. Po njegovom mišljenju, bilo je dovoljno da izjavim da ga je devojka izvrgavala ruglu. Pristao sam da mu budem svedok.

Izišli smo, i Remon mi ponudi konjak. Zatim je hteo da odigramo partiju bilijara, i ja sam je s pravom izgubio. Hteo je zatim da idemo u javnu kuću, ali ja sam rekao da neću, jer to ne volim. Tada smo se polako vratili kući i on mi reče koliko je zadovoljan što mu je pošlo za rukom da kazni svoju ljubavnicu. Bio je vrlo ljubazan prema meni i mislio sam da je to vrlo prijatan trenutak.

Izdaleka sam na pragu kapije spazio starog Salamana, koji je izgledao uzbuđen. Kad se približismo, video sam da je bez svog psa. Zurio je na sve strane, osvrtao se oko sebe, pokušavao da prozre tamu hodnika, mrmljao reči bez veze i nastavljao da svojim malim, crvenim očima ispitivački posmatra ulicu. Kad ga Remon upita šta mu je, on ne odgovori odmah. Jedva sam čuo kako mrmlja: »Prljavko, mrcino« — ne prestajući da se uzbuđuje. Upitah ga gde mu je pas. Brzo mi odgovori da je nestao. Zatim odjednom poče brzo da govori: »Poveo sam ga kao i obično na Manevarsko polje. Bilo je mnogo sveta oko sajamskih baraka. Zastao sam da pogledam »Kralja u bekstvu«. I kad sam hteo da pođem, nije ga više bilo. Zaista, već poodavno hteo sam da mu kupim manju ogrlicu, ali nikad ne bi poverovao da bi ta mrcina mogla na taj način da ode.«

Remon mu potom objasni da je pas mogao da zaluta i da će se vratiti. Naveo mu je nekoliko primera kako su psi prelazili i desetine kilometara da bi se vratili svojim gospodarima. Uprkos tome, stari je izgledao još više uzbuđen. »Ali uzeće mi ga, razumejte! Kad bi ga još neko prihvatio. Ali to je nemoguće, svima se gade njegove kraste. Uhvatiće ga policajci, sigurno.« Na to mu rekoh da treba da ode u kafileriju i da će mu ga vratiti ako plati taksu. Upita me da li je taksa velika. To nisam znao. On se razbesni: »Dati novac za tu mrcinu. O, neka crkne!« I poče da ga psuje. Remon se nasmeja i uđe u kuću. Pođoh za njim i rastadosmo se na odmorištu sprata. Malo kasnije čuo sam starčeve korake i on zakuca na vrata. Kad otvorih, on časak zasta na pragu i reče: »Oprostite,

oprostite!« Pozvah ga da uđe, ali nije hteo. Gledao je u vrh svojih cipela, dok su mu krstave ruke podrhtavale. Ne gledajući rne, on upita: »Neće mi ga uzeti, recite, gospodine Merso. Vratice mi ga. Šta bi inače bilo od mene.« Rekoh mu da u kafileriji drže pse tri dana na raspolaganju vlasnicima, a posle toga čine s njima šta im je volja. Zanemio je. Onda mi reče: »Laku noć.« Zatvorio je vrata, čuo sam kako šeta amo-tamo. Njegov krevet zaškripe. Međutim, po neobično tihom zvuku koji je dopirao kroz pregradni zid, razabrao sam da plače. Ne znam zašto pomislih na majku. Trebalo je sutra rano ustati. Nisam bio gladan, legoh bez večere.

V

Remon mi je telefonirao u kancelariju. Rekao mi je da me jedan njegov prijatelj (on mu je pričao o meni) poziva da provedem nedelju u njegovoj vikend kućici, kraj Alžira. Odgovorih mu da bih se rado odazvao, ali da sam taj dan obećao svojoj prijateljici. Remon odmah uzvratu da i nju poziva. Žena njegova prijatelja biće vrlo zadovoljna da ne bude sama u društvu muškaraca.

Hteo sam odmah da spustim slušalicu, jer znam da šef ne voli da nam telefoniraju iz grada. Međutim, Remon me zamoli da pričekam i reče da mi je o ovom pozivu mogao javiti večeras, ali je želeo da mi saopšti nešto sasvim drugo. Ceo dan pratila ga je grupa Arapa, među kojima se nalazio i brat njegove bivše ljubavnice. »Ako ga, kad se budeš večeras vraćao vidiš u blizini kuće, javi mi.« U redu, odgovorih.

Odmah zatim pozvao me je šef i za trenutak mi bi vrlo neprijatno, jer sam pomislio da će mi reći da manje telefoniram, a više radim. Ipak, nije bilo to. Reče mi da ćemo razgovarati o nekoj još nesazreloj nameri. Nameravao je da osnuje u Parizu agenciju koja bi na licu mesta svršavala njegove poslove, i to neposredno sa velikim kompanijama i hteo je da zna da li bih pristao da idem

tamo. To bi mi omogućilo da živim u Parizu, a uz to i da putujem jedan deo godine. »Vi ste mladi, i čini mi se da bi vam se takav život svideo.« Rekoh mu da je tako, ali da mi je, sve u svemu, svejedno. On me tada upita ne bih li želeo da promenim život. Odgovorih mu da se život ne može nikada promeniti i da u svakom slučaju jedan vredi koliko i drugi, i da mi se ovaj ovde baš sviđa. Izgledao je nezadovoljan, rekao mi je da uvek odgovaram drukčije od ostalog sveta, da nemam ambicija i da je to strašno za poslove. Zatim sam se vratio na posao. Voleo bih da ga nisam ozlojedio, ali nisam video razloga da menjam svoj život. Razmislivši dobro o svemu, nisam bio nesrećan. Dok sam bio student, imao sam mnogo ambicija ove vrste. Ali kad sam morao da napustim studije, shvatio sam odmah da je sve besmisleno.

Te večeri Marija dođe po mene i upita me da li bih se s njom oženio. Odgovorih joj da mi je to svejedno i da bismo mogli to učiniti ako ona želi. Tada je ona htela da zna da li je volim. Odgovorih joj, kao što sam to već jednom učinio, da to ništa ne znači, ali da sam siguran da je ne volim. »Zašto onda da se sa mnom ženiš?« — izusti ona. Objasnih joj da to nije važno i, ako ona želi, možemo se venčati. Ona je to, uostalom, tražila, i meni je preostalo da na to pristanem. Ona primeti da je brak ozbiljna stvar. Odgovorih: »Nije.« Za trenutak je ućutala i nemo me posmatrala. Zatim produži da govori. Htela je samo da zna da li bih prihvatio takvu ponudu i kad bi dolazila od neke druge žene s kojom bih održavao iste veze. Odgovorih: »Razume se.« Ona tada samu sebe upita da li me voli, ali ja o tome nisam ništa mogao znati. Pošto je opet malo ćutala, promrmlja da sam čudan, da me, sigurno, zbog toga voli, ali da ću joj jednog dana možda iz istih razloga dojaditi. Kako sam ćutao nemajući šta da dodam, ona me smešeći se uze za ruke i reče da želi da se uda za mene. Odgovorio sam joj da ćemo to učiniti čim bude htela. Zatim sam joj govorio o predlogu mog poslodavca, i Marija mi reče da bi volela da vidi Pariz. Kazao sam joj da sam neko vreme

živeo u Parizu, a ona me je ispitivala kako je tamo. Rekoh joj: »Prljavo. Ima golubova i mračnih dvorišta. Ljudi imaju belu kožu.«

Zatim smo šetali i prošli gradom glavnim ulicama. Žene su bile lepe i ja upitah Mariju da li je to primetila. Reče mi da jeste i da me razume.

Neko vreme nismo više razgovarali. Želeo sam, međutim, da ostane sa mnom i rekoh joj da bismo mogli zajedno večerati kod Selesta. I ona je zaista za tim žudila, ali je imala nešto da radi. Bili smo nadomak moje kuće i ja joj rekoh do viđenja. Ona me pogleda: »Ne želiš da znaš šta treba da radim?« Želeo sam da znam, ali nisam na to mislio, i kao da mi je to zamerila. Videvši me zbunjena, ona ponovo prasnu u smeh i primače mi se celim telom da mi pruži svoje usne. Večerao sam kod Selesta. Već sam počeo da jedem kad uđe neka čudna mala žena i upita me može li da sedne za moj sto. Razume se da je mogla. Pokreti su joj bili mehanički, a oči sjajne na licu malom kao jabuka. Skinula je žaket i nervozno bacila pogled na jelovnik. Pozvala je Selesta i odmah poručila sva jela, odrešito i na brzinu. Čekajući predjelo, otvori torbu, izvadi parče četvrtaste hartije i olovku i, dodavši napojnicu, sve sračuna unapred, a zatim iz novčanika izvadi tačan iznos koji stavi ispred sebe. Donesoše joj predjelo, koje je lakomo na brzinu progutala. Dok je čekala sledeće jelo, izvadi iz torbice plavu olovku i neki nedeljni časopis koji objavljuje programe radioemisija. Jednu za drugom, vrlo pažljivo je podvukla skoro sve emisije. Kako je časopis imao dvanaestak stranica, ona je savesno nastavila ovaj posao za sve vreme ručka. Ja sam već bio ručao, a ona je i dalje podvlačila s istom marljivošću. Potom se digla, obukla žaket s onim istim pokretima preciznog automata i otišla. Kako nisam imao šta da radim, izišao sam i ja i jedno vreme išao za njom. Stala je na ivicu pločnika i, ne skrećući i ne osvrćući se, neverovatno brzo i sigurno krenula svojim putem. Najzad sam je izgubio iz vida i vratio se istim putem. Mislio sam kako je čudna, ali sam je brzo zaboravio.

Na pragu svojih vrata našoh starog Salamana. Pozvah ga da uđe, a on mi saopšti da se pas izgubio, jer nije bio u kafileriji. Nameštenici su mu kazali da je možda pregažen. Pitao je da li je moguće nešto saznati u komesarijatu. Odgovorili su mu da se o ovakvim stvarima ne vodi računa jer se događaju svakog dana.

Rekao sam starom Salamanu da bi mogao nabaviti drugog psa, ali bio je u pravu kad mi je rekao da je navikao na ovog.

Skupio sam se na svom krevetu, a Salamano je seo na stolicu pored stola. Sedeo je prema meni, s rukama na kolenima. Nije skinuo svoj stari šešir. Kroz požutele brkove procedi nekoliko nevezanih rečenica. Bio mi je malo dosadan, ali nisam imao šta da radim, a nije mi se spavalo. Da bih nešto kazao, počeo sam da ga ispitujem o psu. Reče mi da ga je nabavio posle ženine smrti. Oženio se prilično kasno. U mladosti je želeo da postane glumac, i u vojsci je igrao u šaljivim pozorišnim komadima iz vojničkog života. Ali se ipak zaposlio na železnici i nije požalio, jer je sada primao malu penziju. Nije bio srećan sa ženom, ali, sve u svemu, bio se navikao na nju. Kad je umrla, osećao se vrlo usamljen. Tada je zamolio svog druga iz radionice da mu nabavi psa i dobio je ovoga, sasvim mladog. Morao je da ga hrani na cuclu. Ali kako pas živi manje od čoveka, najzad su zajedno ostareli. »Bio je ćudljiv«, reče Salamano. »S vremena na vreme dohvatili bismo se. Ali ipak je bio dobar pas.« Rekoh mu da je bio dobre rase i Salamano je izgledao zadovoljan. »Sem toga, dodade, niste ga znali pre njegove bolesti. Imao je najlepšu dlaku.« Svake večeri i svakog jutra otkako je pas dobio ovu kožnu bolest Salamano ga je mazao nekom mašću. Međutim, prema njegovom mišljenju, njegova prava bolest bila je starost, a starost se ne leči.

U tom trenutku ja sam zevnuo i stari mi reče da ide. Rekoh mu da može ostati i da žalim što se to dogodilo njegovom psu. On mi zahvali. Reče da je mama mnogo volela psa. Govoreći o njoj, zvao ju je »vaša sirota majka«. On izrazi svoju bojazan da mora da sam vrlo nesrećan otkako je majka umrla, ali mu na to

ništa ne odgovorih. Tada mi, brzo i ustežući se, reče da zna da su me u četvrti osuđivali što sam majku dao u dom, ali on me poznaje i zna da sam majku mnogo voleo. Odgovorih mu, ni sam ne znam zbog čega, da do sada nisam znao da me u vezi s tim osuđuju, ali da mi je dom izgledao kao nešto sasvim prirodno, jer nisam imao dovoljno novaca da plaćam negovateljicu. »Uostalom, dodao sam, ima već dugo kako nije imala šta da mi kaže i bilo joj je dosadno ovako samoj.« »Da«, reče on, »u domu bar čovek stekne drugove.« Zatim se izvinio. Hteo je da spava. Život mu se sada izmenio i nije znao šta da radi. Prvi put otkako ga poznajem, on mi bojažljivo pruži ruku i ja osetih njegovu hrapavu kožu. Malo se nasmeši, i pre nego što pođe, reče: »Nadam se da psi noćas neće lajati. Stalno mislim da je to moj.«

VI

U nedelju sam se jedva probudio i Marija je morala da me zove i prodrmusa. Nismo jeli, jer smo hteli rano da pođemo na kupanje. Osećao sam neku prazninu i malo me je bolela glava. Cigareta mi je bila gorka. Marija se sa mnom šalila i rekla mi je da izgledam kao da su mi svi pomrli. Obukla je belu haljinu i opustila kosu. Rekao sam joj da je lepa i ona se zadovoljno smejala. Silazeći, zakucali smo na Remonova vrata. Odgovorio nam je da silazi. Zbog toga što sam bio umoran i što nismo otvorili kapke na prozorima, na ulici me zapljusnu dan pun sunca. Marija je skakutala od radosti i neprestano govorila kako je lepo. Osećao sam se bolje i primetih da sam gladan. Rekoh to Mariji, a ona mi pokaza svoju torbu od voštanog platna u koju je stavila naša dva kupaća kostima i peškir. Ostalo mi je samo da čekam, a zatim smo čuli kako Remon zatvara vrata. Imao je na sebi plave pantalone i belu košulju s kratkim rukavima. Međutim, na glavu je stavio slamni šešir, zbog čega se Marija smejala, a njegove

podlaktice belele su se ispod crnih malja. Zbog toga osetih neko gađenje.

Zviždao je silazeći i izgledao vrlo zadovoljan. Reče mi: »Zdravo, stari«, i nazva Mariju »gospođice«.

Dan pre toga bili smo u komesarijatu i ja sam svedočio da je devojka Remona »izvrgavala ruglu«. Bio je oslobođen uz opomenu. Nisu proveravali moju tvrdnju. O svemu tome porazgovarismo s Remonom ispred vrata, a zatim odlučismo da pođemo autobusom. Plaža nije bila daleko, ali tako ćemo pre stići. Remon je mislio da će mu prijatelj biti zadovoljan kad nas vidi da smo poranili. Baš smo hteli da krenemo kad mi Remon odjednom dade znak da pogledam preko puta. Videh grupu Arapa naslonjenu na izlog prodavnice duvana.

Posmatrali su nas ćutke, na svoj način, kao da smo, ni više ni manje, kamenje ili klade. Remon mi reče da je onaj drugi s leve strane njegov protivnik, i pri tom je izgledao zamišljen. Zatim dodade da je ta stvar svršena. Marija nije razumela i upita nas o čemu je reč. Rekoh joj da su to neki Arapi koji su nešto kivni na Remona. Htela je odmah da krenemo. Remon se ispravi i nasmeja rekavši da treba požuriti.

Pođosmo prema autobuskoj stanici, koja se nalazila nešto dalje. Remon mi reče da nas Arapi ne prate. Okrenuh se. Stajali su još na istom mestu i ravnodušno i dalje posmatrali mesto koje smo upravo napustili. Popeli smo se u autobus. Remon, kome je izgleda laknulo, nije prestajao da se šali s Marijom. Osećao sam da mu se sviđa, ali ona mu je jedva odgovarala. S vremena na vreme pogledala bi ga smešeći se.

Sišli smo u predgrađu Alžira. Plaža nije daleko od autobuske stanice. Ali trebalo je preći malu uzvišicu, koja se diže iznad mora, a zatim se strmo spušta prema obali. Bila je pokrivena žućkastim kamenjem i asfodelima sasvim belim prema već dubokom plavetnilu neba. Udarajući snažno svojom torbom od voštanog platna, Marija se zabavljala da im rasipa latice. Koračali smo između redova malih vila sa zelenim ili belim ogradama, neke od njih bile su sa svojim

verandama sakrivene ispod tamarisa, dok su druge stajale bez zelenila usred kamenja. Pre nego što smo se uspeli na uzvišicu, već smo ugledali mirno more, a nešto dalje sanjivi i masivni rt u bistroj vodi. Do nas je kroz tišinu dopirao laki šum motora. U daljini spazismo malu ribarsku barku koja se neosetno primicala po bleštavom moru. Marija ubra nekoliko perunika sa stenja. Sa padine koja se spuštala prema moru, videli smo već nekoliko kupača.

Remonov prijatelj stanovao je u vikend-kućici na kraju plaže. Kućica se naslanjala na stene, a prednji stubovi već su se kupali u moru. Remon nas predstavi. Njegov prijatelj se zvao Mason. Bio je to visok, krupan čovek, širokih pleća, sa punačkom i prijatnom ženicom, koja je govorila pariskim akcentom. Odmah nam reče da se osećamo kao kod svoje kuće i da je već ispržio ribe koje je jutros ulovio. Rekoh da smatram da mu je kuća lepa. On mi uzvratu da ovde provodi subotu, nedelju i ceo godišnji odmor. »Dobro se slažem sa ženom« — dodade. Zena mu se upravo nešto smejala sa Marijom. Tada sam možda prvi put pomislio da ću se i ja oženiti.

Mason je hteo da se kupa, ali njegova žena i Remon ne htedoše poći. Nas troje se spustismo i Marija se odmah baci u vodu. Mason i ja malo počekasmo. Govorio je lagano i primetio sam da je imao običaj da sve što bi rekao upotpuni sa »dodao bih još« — čak i onda kad u stvari ništa ne bi dodao smislu rečenice. Sto se tiče Marije, reče mi: »Sjajna je, i dodao bih, dražesna.« Nisam više obraćao pažnju na ovu rđavu naviku, jer sam osećao kako mi sunce prija. Od peska počеше da mi bride tabani. Uzdržavao sam se od želje da uđem u vodu, ali najzad rekoh Masonu: »Idemo li?« Skočio sam. On je polako ušao u vodu i bacio se tek kad mu se tlo izmaklo pod nogama. Plivao je na prstima i dosta slabo, tako da sam ga ostavio da stignem Mariju. Voda je bila hladna i uživao sam u plivanju. Slažući se u pokretima i osećajući isto zadovoljstvo, Marija i ja zaplivasmo daleko.

Na pučini smo se okrenuli na leđa i sa mog lica, okrenutog prema nebu, sunce je osušilo poslednje kapi vode koje su mi se slivale u usta. Videli smo da se Mason vratio na obalu i ispružio na suncu. Iz daljine izgledao je ogroman. Marija je htela da zajedno plivamo. Postavio sam se iza nje da bih je uhvatio oko struka, a ona se kretala plivajući rukama dok sam joj ja pomagao udarajući nogama. Laki žubor vode pratio nas je celog jutra sve dok nisam osetio umor. Tada sam ostavio Mariju i vratio se sam plivajući pravilno i dišući duboko. Na obali se pružih potrbuške pored Masona i zagnjurih lice u pesak. Rekoh mu da je »to vrlo prijatno«; i on je bio istog mišljenja. Malo posle stiže i Marija. Okrenuh se da je posmatram kako se primiče. Sa kosom zabačenom unazad, sva je bila lepljiva od slane vode. Ispruži se pored mene i dve topline — njenog tela i sunca — malo me uspavaše.

Marija me prodrma i reče mi da je Mason ušao u kuću i da bi trebalo ručati. Odmah sam ustao jer sam bio gladan, ali mi Marija primeti da je od jutros nisam poljubio. Bilo je to istina, a sem toga i sam sam to želeo. »Dođi u vodu« — reče mi. Potrčasmo da se bacimo na prve male talase. Zaplivasmo malo i Marija se pripi uz mene. Osetih njene noge oko svojih i poželeh je.

Kad se vratismo, Mason nas je već zvao. Rekoh mu da sam vrlo gladan, a on odmah reče svojoj ženi da mu se sviđam. Hleb je bio dobar i ja halapljivo progutah svoj deo ribe. Zatim su došli meso i pržen krompir. Jeli smo i ćutali. Mason se često hvatao čaše s vinom i meni je stalno dolivao. Kad je došla kafa, glava mi je bila teška i mnogo sam pušio. Mason, Remon i ja razmatrali smo mogućnost da mesec avgust provedemo zajedno na plaži i da zajednički snosimo troškove. Marija odjednom reče: »Znate li koliko je sati? Pola dvanaest.« Svi smo se začudili, a Mason reče da smo ručali rano i da je to prirodno, jer se ruča onda kad se ogladni. Ne znam zašto se Marija tome smejala. Mislim da je malo više popila. Mason me tada upita da li bih hteo da s njim prošetam po plaži. »Moja žena se uvek odmara posle ručka. Ja to ne volim. Treba da se krećem.

Uvek joj govorim da je to bolje za zdravlje. Ali, uostalom, to je njeno pravo.« Marija dodade da će ostati da pomogne gospođi Mason da opere sudove. Mala Parižanka reče da zato treba isterati muškarce. Nas trojica siđosmo do obale. Sunce je padalo skoro pravo na pesak i njegov blesak na moru bio je nesnosan. Na plaži nije više bilo nikoga. U vikend-kućicama, koje su se nalazile na ivici visoravni i bile nagnute ka moru, čulo se zveckanje tanjira i pribora za jelo. Jedva smo disali od vreline kamenja, koja je izbijala iz zemlje. Mason i Remon razgovarali su najpre o stvarima i ljudima koje nisam znao. Shvatio sam da se odavno znaju i da su, štaviše, jedno vreme zajedno živeli. Uputili smo se prema vodi i išli duž mora. Katkad bi mali talas, duži od ostalih, pokvasio naše platnene cipele. Ni na šta nisam mislio, jer sam bio upola omamljen od sunca iznad moje gole glave.

U tom trenutku Remon reče nešto Masonu, što nisam dobro čuo. Ali u isti mah, sasvim na kraju plaže i vrlo daleko od nas, spazih dva Arapina koji su nam se približavali. Pogledah Remona i on mi reče: »To je on!« Pošli smo dalje. Mason upita kako su mogli sve dovde da nas prate. Pomislih da su nas morali videti kad smo s torbom za plažu ulazili u autobus, ali ništa ne rekoh.

Arapci su se polako primicali, i već su nam bili sasvim blizu. Mi smo i dalje produžili istim korakom, ali Remon reče: »Ako dođe do tuče, Masone, ti uzmi na sebe onog drugog. Ja ću se obračunati s onim mojim. A ti, Merso, ukoliko se pojavi treći, taj je tvoj.« Rekoh: »U redu.« Mason gurnu ruke u džepove. Činilo mi se da se vreo pesak užario. Nastavili smo istim korakom prema Arapima. Razdaljina se ravnomerno smanjivala. Kad smo bili nekoliko koraka jedni od drugih, Arapci su stali. Mason i ja usporili srno korake. Remon pođe prema svom tipu. Nisam dobro čuo šta mu je rekao, ali onaj napravi pokret kao da će ga udariti glavom. Tada ga Remon udari i pozva u pomoć Masona. Mason pođe na onoga koji mu je bio određen i udari ga dvaput svom snagom. Arapin se ispruži u vodu, licem prema dnu, i ostade tako nekoliko sekundi stvarajući oko svoje

glave mehurove na površini vode. Za to vreme je ponovo i Remon udario i ovome krv obli lice. Remon se okrenu prema meni i reče: »Videćeš šta će izvaditi.« Ja mu doviknuh: »Pazi, ima nož«, ali je Remonova ruka već bila posečena a usta rasečena.

Mason je priskočio, ali se drugi Arapin podiže i stade iza onog naoružanog. Nismo smeli da se pomaknemo. Oni su se polako povlačili, gledajući nas i dalje netremice i držeći nas u strahu od noža. Kad su videli da su dovoljno odmakli, nestadoše vrlo brzo, dok smo mi stajali kao prikovani na suncu, a Remon stezao ruku iz koje je šikljala krv.

Mason onda reče da ovde boravi neki lekar koji provodi nedelju na uzvišici. Remon htjede odmah da pođe k njemu, ali svaki put kad bi progovorio, krv iz rane pravila bi mehurove u njegovim ustima. Pridržavali smo ga i vratili smo se u kućicu što smo brže mogli. Tu nam Remon reče da su njegove rane površinske i da može da ide lekaru. Ode s Masonom, a ja ostadoh da objasnim ženama šta se dogodilo. Gospođa Mason zaplaka, Marija preblede. Bilo mi je dosadno da im objašnjavam, najzad ućutah i zapalih cigaretu Posmatrajući more.

Oko pola dva Remon se vrati s Masonom. Na ruci je imao zavoj, oko usta flaster. Lekar mu je rekao da to nije ništa, ali on je izgledao natmuren. Mason pokuša da ga nasmeje, međutim on ne progovori. Kad reče da će sići na plažu, upitah ga kuda ide, a on mi odgovori da ide na vazduh. Mason i ja rekosmo da ćemo ga pratiti. Tada se naljuti i poče da nas vređa. Mason dodade da mu ne treba protivrečiti, ali ja sam ipak pošao za njim.

Dugo smo šetali po plaži. Sunce je bilo strašno. Kao da se lomilo u komade na pesku i na moru. Imao sam utisak da Remon zna kuda ide, ali to je svakako bilo pogrešno. Sasvim na kraju plaže stigosmo najzad do malog izvora, koji je tekao kroz pesak iza jedne velike stene. Tu zatekosmo ona naša dva Arapina. Ležali su u svojim prljavim, plavim kombinezonima. Izgledali su sasvim mirni i skoro zadovoljni. Naš dolazak nije ništa izmenio. Onaj koji je udario Remona, gledao

ga je ćuteći. Drugi je svirao na maloj trsci i ponavljao bez prestanka, gledajući nas ispod oka, tri note koje je izvodio na svom instrumentu.

Za sve to vreme ništa nije postojalo sem sunca i tišine, lakog žubora izvora i ove tri note. Remon prinese ruku džepu s revolverom, ali se onaj ne pokrenu: samo su se gledali. Primetio sam da onaj što je svirao na fruli ima vrlo razmaknute prste na nogama. Ne skidajući oćiju sa svog protivnika, Remon me upita: »Da ga ubijem?« Pomislih da će se, ako kaŹem ne, uzbuditi i da će sigurno opaliti. Samo mu rekoŹ: »Nije ti još ništa rekao. Bilo bi ruŹno pucati tek onako.« I dalje se, usred tišine i vreline, ćuo samo tihi Źubor vode i frule. Tada Remon reće: »Vrećaću ga, dakle, i kad odgovori, ubiću ga.« Odgovorih: »Ali ako ne izvuće noŹ, ne moŹeš pucati.« Remon je poćeo da se pomalo uzbuđuje. Onaj drugi stalno je svirao, a obojica su posmatrala svaki Remonov pokret. »Ne«, rekoŹ Remonu. »Uhvati se s njim kao ćovek s ćovekom i daj mi revolver. Ukoliko se drugi umeša ili izvuće noŹ, ubiću ga.

Kad mi Remon predade revolver, sunce preće preko njega. Stajali smo i dalje nepomićni kao da se sve oko nas zatvorilo. Gledali smo se ne spuštajući oći i sve se odlučivalo ovde između mora, peska i sunca, u dvostrukoj tišini frule i vode. U tom trenutku pomislio sam da se moŹe pucati ili ne pucati. Međutim, Arapi se odjednom, uzmićući, povukoše iza stene. Remon i ja vratismo se istim putem. Izgledao je bolje i govorio o autobusu za povratak.

Ispratih ga do kućice i dok se on peo uz drvene stepence, zastadoh pred prvim stepenikom, glave ošamućene od sunca, obeshrabren pred naporom koji je trebalo da učinim da bih se popeo na drveni sprat i vratio Źenama. Ali Źega je bila tolika da mi je bilo teško da stojim nepomićan pod zaslepljućom kišom koja je padala s neba. Ostati ili oćići, isto mi se hvatalo. Posle izvesnog vremena Okrenuh se prema obali i krenuh dalje.

Bilo je to ono isto crveno bleštanje. Na pesku more je dahtalo punim, brzim i prigušenim dahom svojih malih talasa. Išao sam lagano prema stenju i osećao da

mi je čelo nabreklo od sunca. Sva ta vreline me je pritiskala i sputavala korake. A svaki put kad bih na licu osetio njen vreli dah, stisnuo bih zube, stegao pesnice u džepovima, napregnuo svu svoju snagu da savladam sunce i onu maglovitu opijenost koja se na mene sručila. Pri svakom mlazu svetlosti koji je izbijao iz peska, iz pobebele školjke ili krhotine stakla, vilice su mi se grčile. Dugo sam hodao.

Iz daljine sam spazio malu, tamnu masu stene opasanu zaslepljujućim prstenom svetlosti i morske prašine. Pomislio sam na sveži izvor iza stene. Zaželeo sam da još jednom oslušnem žubor vode, da se sklonim od sunca, napora, plača žena i da pronađem hlad i mir. Ali kad sam se približio, primetio sam da se Remonov protivnik vratio.

Bio je sam. Ležao je na leđima s rukama pod potiljkom, čelom u senci stene, ostalim delom tela na suncu. Njegov plavi kombinezon isparavao se na vrućini. Bio sam malo iznenađen. Za mene je sve to bila svršena stvar i došao sam ovamo ne misleći više na to.

Čim me vide, Arapin se malo podiže i gurnu ruku u džep. Ja sam, razume se, stezao u džepu od kaputa Remonov revolver. On se ponovo spusti unazad ne vadeći ruku iz džepa. Bio sam dosta daleko od njega, oko desetak metara. S vremena na vreme nazirao sam njegov pogled ispod poluotvorenih kapaka, ali je u užarenom vazduhu njegov lik igrao pred mojim očima. Šum talasa bio je još sporiji, još tiši nego u podne. Bilo je to ono isto sunce, ona ista svetlost na onom istom pesku koja se ovuda proširila. Već dva sata dan nije odmicao, već dva sata kako je bacio sidro u okean usijanog metala. Na horizontu je prošao neki brodić, a ja sam krajičkom oka nazreo samo crnu mrlju, jer sam neprestano posmatrao Arapina.

Pomislio sam da treba samo da se okrenem, pa da sve bude svršeno. Ali sva plaža iza mene, koja je treperila od sunca, pritiskala me je. Primakao sam se malo izvoru. Arapin se nije micao. I pored toga bio je još dosta daleko. Možda

zbog senke na licu, izgledalo je da se smeje. Čekao sam. Lice mi je od sunca gorelo i osetio sam kako mi se kapljice znoja skupljaju na obrvama. Bilo je to ono isto sunce kao i onog dana kad sam sahranio majku, i kao i tada mnogo me je bolela glava i sve su mi žile kucale pod kožom. Zbog ove vreline koju više nisam mogao podneti, koraknuo sam napred. Znao sam da je to glupo i da se neću osloboditi sunca ako se pomaknem za jedan korak. Ali učinio sam već jedan korak, samo jedan korak. A tada, ne dižući se, Arapin trgnu nož, koji mi pokaza na suncu. Svetlost šiknu na čelik i učini mi se kao da me duga, blistava oštrica pogodi u čelo. U istom času znoj skupljen u obrvama poteče odjednom niz očne kapke i prekri ih mlakim i gustim velom. Ova koprena od suza i soli zaslepi mi oči. Osećao sam samo kako mi sunce kao cimbal udara po čelu i nejasno, blistavo sečivo kako seva na nožu stalno uperenom u mene. Ovaj usijani mač palio mi je trepavice i kopao oči. Tada mi je sve zaigralo pred očima. S mora je dopirao težak i vreo dah. Činilo mi se kao da se nebo nada mnom širom otvorilo i kao da iz njega pada ognjena kiša. Napregnuh se svim svojim bićem i ruka mi steže revolver. Obarač okinu, dodirnuh glatko ispupčenje drške, a tada uz prasak, u isto vreme rezak i zaglušan, sve poče. Sa sebe stresoh znoj i sunce. Bi mi jasno da sam poremetio ravnotežu dana i onu vanrednu tišinu plaže na kojoj sam bio srećan. Tada opalih još četiri puta u nepomično telo, u koje su meci neprimetno prodirali. I to je bilo kao četiri kratka udara kojima sam zakucao na vrata svoje zle kobi.

DRUGI DEO

I

Odmah posle hapšenja bio sam saslušan nekoliko puta. Ali, pošto je bilo reči samo o uzimanju generalija, to nije dugo trajalo. Prvi put, u komesarijatu, izgledalo je kao da moj slučaj nikoga ne interesuje. Osam dana kasnije, islednik me je, naprotiv, posmatrao sa radoznalošću. Najpre me upita samo za ime, adresu, datum i mesto rođenja. Zatim je želeo da zna da li sam izabrao advokata. Priznadoh da nisam i postavih mu pitanje je li neophodno potrebno da ga uzmem. »Zašto?« reče. Odgovorio sam da smatram svoj slučaj vrlo prostim. On se osmehnu govoreći: »Stvar shvatanja. Međutim, postoji zakon. Ukoliko vi ne izaberete advokata, odredićemo ga po službenoj dužnosti.« Smatrao sam da je to vrlo podesno što se sud bavi tim sitnicama. To sam mu i rekao. On se složio sa mnom i zaključio da je zakon sve dobro predvideo.

U prvo vreme nisam ga ozbiljno shvatao. Primio me je u prostoriji sa navučenim zavesama, na njegovom pisaćem stolu stajala je samo jedna svetiljka koja je osvetljavala naslonjaču koju mi ponudi da sednem, dok je on ostao u senci. Nekada sam u knjigama čitao sličan opis, i sve mi se učini kao neka igra. Posle našeg razgovora, naprotiv, posmatrao sam ga i video čoveka pravilnih crta, dubokih, plavih očiju, visoka rasta, dugih, prosedih brkova i guste, skoro bele kose. Činilo mi se da je vrlo pametan i ukratko, simpatičan, uprkos nervoznom grčenju mišića na licu, koje mu je zatezalo usta. Izlazeći, hteo sam čak da se rukujemo, ali se na vreme setih da sam ubio čoveka.

Sutradan me u zatvoru poseti advokat. Bio je omalen i debeljuškast, još dosta mlad, pomno doterane kose. Uprkos vrućini (ja sam bio u košulji), bio je u tamnom odelu, imao izgužvan oko vratnik i neobičnu kravatu sa širokim, crnim i belim prugama. Na krevet spusti tašnu koju je nosio pod miškom, predstavi se i

reče da je proučio moj predmet. Moj slučaj je bio vrlo delikatan, ali on nije sumnjao u uspeh, pod uslovom da mu se poverim. Zahvalih mu, a on mi reče:

»Uđimo u suštinu stvari.«

Seo je na krevet i objasnio mi da su se raspitivali o mom ličnom životu. Znali su da mi je majka nedavno umrla u domu staraca. Posle toga vodili su istragu u Marengu. Isledni organi saznali su »da sam pokazao bezosećajnost« na dan majčine sahrane. — »Razumejte«, reče moj advokat, »malo mi je neprijatno da vas o tome pitam, ali to je vrlo važno, i biće jak dokaz za optužbu ako ne budem mogao ništa odgovoriti.« Hteo je da mu pomognem. Upita me da li sam tog dana bio mnogo žalostan. Ovo pitanje me vrlo začudi i učini mi se da bi i meni bilo vrlo neprijatno kad bih ga nekome postavio. Ipak mu odgovorih da sam se odvikao da sam sebi postavljam pitanja i da mi je teško da mu o tome nešto kažem. Nema sumnje, voleo sam majku, ali to ništa ne znači. Sva zdrava bića poželeva su, više ili manje, smrt onima koje su voleli. Vrlo uzbuđen, advokat me prekide. Tražio je od mene da mu obećam da to neću reći ni na saslušanju ni pred islednikom. Međutim, objasnih mu da sam po prirodi takav i da zbog fizičkih potreba često potiskujem svoja osećanja. Na dan majčine sahrane bio sam vrlo umoran i spavalo mi se. Zbog toga se nisam obazirao na ono što se događa. Ono što sam mogao pouzdano da mu kažem bilo je da bih više voleo da majka nije umrla. Ali moj advokat nije bio s tim zadovoljan. Rekao mi je: »To nije dovoljno.«

Razmišljao je. Zatim me upita može li da kaže da sam toga dana vladao svojim prirodnim osećanjima. Odgovorio sam mu: »Ne, jer to nije tačno.« Pogledao me nekako čudno, kao da sam mu se pomalo gadio. Skoro zlurado mi reče da će upravnici i osoblje u domu u svakom slučaju biti saslušani kao svedoci i da bi mi »to moglo napraviti gadnu nepriliku«. Skrenuo sam mu pažnju da ova priča nema veze s mojim slučajem, ali mi on samo odgovori da se po svemu vidi da nikada nisam imao posla sa sudom.

Otišao je ljutita izgleda. Hteo sam da ga zadržim i da mu objasnim da želim njegovu simpatiju, ne da bi me bolje branio, već, ako mogu tako da kažem, običnu ljudsku simpatiju. Naročito zbog toga što sam primetio da sam ga doveo u nepriliku. Nije me shvatao i malo se na me naljutio. Bila mi je želja da ga ubedim da sam ja, kao i svi ostali, potpuno običan čovek. Ali sve to, u stvari, ne bi bilo od velike koristi i odustao sam od toga, jer me je mrzelo.

Malo potom ponovo me odvedoše pred islednika. Bilo je dva sata po podne i ovaj put je njegova kancelarija bila puna svetlosti koju je prozirna zavesa ublažavala. Bilo je vrlo toplo. Ponudi mi da sednem i učtivo mi saopšti da je moj advokat »sprečen« i nije mogao da dođe. Međutim, ja sam imao pravo da ne odgovaram na njegova pitanja i da sačekam da moj advokat bude prisutan. Rekoh da mogu sam da odgovaram. On pritisnu prstom dugme na stolu. Uđe jedan mlad pisar i namesti se gotovo iza mojih leđa.

Obojica smo se udobno raširili u naslonjačama. Saslušavanje poče. Najpre mi reče da su me ocrtali kao čoveka ćutljiva i povučena karaktera, i hteo je da zna šta ja o tome mislim. Odgovorih: »To je zato što nemam nikada nešto naročito da kažem. Zato ćutim.« Kao i prvi put, on se nasmeja i priznade da je to najbolji razlog, i dodade: »Uostalom, nije važno.« Zatim ućuta, pogleda me, naglo ustade i brzo mi reče: »Interesujete me samo vi.« Nisam dobro shvatio šta je time mislio i nisam ništa odgovorio. »Ima nešto, dodade, što mi u vašem delu nije jasno. Siguran sam da ćete mi pomoći da to razumem.« Rekao sam da je to sve vrlo prosto. Natera me da mu opišem taj dan. Izneo sam ono što sam već ispričao: Remon, plaža, kupanje, svađa, ponovo plaža, mali izvor, sunce i pet revolverskih hitaca. Pri svakoj rečenici govorio je: »Dobro, dobro.« Kad sam došao do ispruženog tela, složio se rekavši: »U redu.« Ali meni je dosadilo da tako ponavljam istu priču i činilo mi se da nikada nisam toliko govorio.

Posle kraćeg ćutanja, on ustade i reče da želi da mi pomogne, da ga interesujem, i da će s božjom pomoći učiniti nešto za mene. Ali pre toga želi da mi postavi

nekoliko pitanja. Bez ikakvog uvoda upita me da li sam voleo majku.

Odgovorih: »Da, kao i svaki čovek«, a pisar, koji je do tada ravnomerno kucao na mašini, verovatno je pogrešio dirku, jer se zbunio pa je morao da se vrati natrag. Još uvek bez ikakve logike sudija mi postavi pitanje da li sam pet revolverskih hitaca opalio jedan za drugim. Promislio sam i potvrdio da sam najpre opalio samo jedan, a posle nekoliko sekundi još četiri. »Zašto ste čekali između prvog i drugog hica?« upita on. Još jednom sam video užarenu plažu i osetio kako mi sunce pali čelo. Ali ovog puta ništa ne odgovorih. Za vreme tišine koja je zavládala sudija je izgledao uznemiren. Seo je, počeo da mrsi kosu, nalaktio se na pisači sto i čudna izgleda nagnuo se malo prema meni. »Zašto, zašto ste pucali na telo koje je ležalo na zemlji?« I tu opet nisam znao šta da odgovorim. Sudija prođe rukama preko čela i ponovi pitanje malo izmenjenim glasom: »Zašto? Treba da mi to kažete. Zašto?« I dalje sam ćutao.

Iznenada ustade, pođe krupnim koracima prema dnu kancelarije i otvori jednu fioku u ormanu za akta. Izvadi iz nje srebrno raspeće, kojim je vitlao idući prema meni. I potpuno izmenjenim, skoro drhtavim glasom, uzviknu:

»Poznajete li ovoga ovde?« Rekoh: »Da, svakako.« Tada mi brzo i vatreno reče da on veruje u boga i da je ubeđen da nijedan čovek ne može biti toliko grešan da mu bog ne bi oprostio, ali da bi za to trebalo da čovek svojim kajanjem postane kao dete sa dušom čistom i spremnom da sve primi. Čitavim telom nagnuo se preko stola. Mahao je raspećem skoro iznad moje glave. Da pravo kažem, teško sam pratio njegova mudrovanja, pre svega zbog toga što mi je bilo vrućina i što je u njegovoj kancelariji bilo velikih muva koje su mi sletale na lice, a, najzad, i zbog toga što sam ga se malo bojao. Istovremeno sam shvatao da je sve to smešno, jer, najzad, ja sam bio zločinac. On ipak nastavi. Unekoliko sam shvatio da, prema njegovom mišljenju, postoji samo jedna nejasna tačka u mom priznanju, činjenica da sam čekao da po drugi put opalim iz revolvera. Sve ostalo je bilo u redu, ali ovo mu nije išlo u glavu.

Htedoh da mu kažem da nije u pravu što je toliko uporan: poslednja tačka nije bila toliko važna. Međutim, on me prekinu i poslednji put opomenu, uspravivši se u svoj svojoj visini i pitajući me da li verujem u boga. Odgovorih da ne verujem. On sede negodujući. Dobaci mi da je to nemoguće, da svi ljudi veruju u boga, čak i oni koji se odvrćaju od njega. To je bilo njegovo uverenje i, ako bi ikada u njega posumnjao, njegov život ne bi više imao smisla. »Hoćete li«, uzviknu on, »da mi život izgubi svaki smisao?« Po mom mišljenju, to me se nije ticalo i ja sam mu to rekao. Ali on je već preko stola primicao Hrista mojim očima i bezumno vikao: »Ja sam hrišćanin. Molim da ti ovaj ovde oprostimo tvoje grehe. Kako možeš da ne veruješ u onoga koji je stradao za tebe?« Primetih da me oslovljava sa »ti«, ali bi mi svega dosta. Vrućina je bila sve veća. Kao i uvek kad sam želeo da se otresem nekoga koga s teškom mukom slušam, pravio sam se kao da odobravam. Na moje zaprepašćenje, on je likovao: »Vidiš, vidiš, govorio je. Zar ne, ti veruješ i ti ćeš mu se poveriti.« Naravno, još jednom sam rekao da ne verujem. On se ponovo svali u naslonjaču.

Izgledao je vrlo umoran. Neko vreme je ćutao dok je mašina, koja je stalno pratila naš razgovor, završavala poslednje rečenice. Zatim me pažljivo i pomalo tužno pogleda i promrmlja: »Dušu tako okorelu kao što je vaša nikada nisam video. Zločinci koji bi se našli preda mnom uvek bi zaplakali pred ovom slikom bola.« Htedoh da mu odgovorim da je to bilo baš zbog toga što su bili zločinci. Ali pomislih da sam i ja isto što i oni. To je bila misao na koju se nisam mogao priviknuti. Tada se sudija podiže kao da je hteo da mi stavi do znanja da je saslušavanje završeno. Upita me samo, malo umorna izgleda, žalim li svoj čin. Razmislih i rekoh da osećam više nelagodnost nego istinsko kajanje. Imao sam utisak da me nije razumeo. Ali tog dana stvari nisu krenule dalje.

Posle toga sam često viđao istražnog sudiju. Sada me je uvek pratio advokat. Sveli su sve na to da tačno utvrde izvesne tačke u mojim ranijim iskazima. Ili je sudija raspravljao s advokatom o iskazima svedoka. Ali, u stvari, u tim

trenucima nikada se nisu bavili mnome. U svakom slučaju, malo-pomalo, ton saslušavanja se izmenio. Činilo mi se da se sudija više ne interesuje za mene i da je, u neku ruku, odredio svoj stav u mom slučaju. Nije mi više govorio o bogu, i nikada ga više nisam video tako uzbuđena kao prvog dana. Rezultat svega toga bio je da su naši razgovori postali srdačniji. Nekoliko pitanja, malo razgovora s advokatom, i saslušanje je bilo gotovo. Stvar se, prema izjavi samog sudije, odvijala svojim tokom. Neki put, opet kad bi se razgovor kretao u opštim okvirima, umešali bi i mene. Počinjao sam da dišem. U tim časovima nije bio zao prema meni. Sve je bilo tako prirodno, tako dobro uređeno i tako jednostavno izvedeno da sam stekao neobičan utisak da sam »član porodice«. I posle jedanaest meseci, koliko je trajala istraga, mogu da kažem kako sam se gotovo čudio da se nikada nisam ničemu toliko radovao kao ovim retkim trenucima kad bi me sudija ispratio do vrata svoje kancelarije tapšući me po ramenu i govoreći srdačno: »Za danas dosta, gospodine antihriste.« Potom su me predavali u ruke žandarma.

II

Ima stvari o kojima nikada nisam voleo da govorim. Kad sam dopao zatvora, shvatio sam već posle nekoliko dana da neću voleti da govorim o ovom delu svoga života.

Kasnije nisam pridavao važnosti ovom osećanju neprijatnosti. Prvih dana, u stvari, nisam ni bio u zatvoru: nekako neodređeno iščekivao sam da se nešto novo dogodi. Sve je počelo tek od Marijine prve i jedine posete. Onog dana kad sam primio njeno pismo (rekla mi je da joj zabranjuju da me posećuje jer mi nije žena), od tog dana osetio sam da mi je ćelija dom i da se tu moj život zaustavio. Na dan mog hapšenja zatvorili su me najpre u jednu sobu u kojoj je već bilo nekoliko zatvorenika, većinom Arapa. Smejali su se videvši me. Zatim su me

upitali šta sam učinio. Rekoh im da sam ubio jednog Arapina, i oni su začutili. Malo kasnije spustila se noć. Objasnili su mi kako da namestim asuru na kojoj je trebalo da spavam. Kad se uvije jedan kraj, može se napraviti valjkast jastuk. Cele noći stenice su mi milele po licu. Posle nekoliko dana izdvojili su me u samicu, gde sam spavao na drvenom ležaju. Imao sam jednu »kiblu«, i gvozdeni umivaonik. Zatvor se nalazio sasvim visoko iznad grada i kroz mali prozor mogao sam da vidim more; Jednog dana kad sam se uhvatio za rešetke na prozoru, ispruživši lice prema svetlosti, uđe čuvar i reče mi da imam posetu. Pomislih da je Marija. I zaista je bila ona.

Da bih došao do sobe za prijem poseta, pošao sam jednim dugim hodnikom, zatim stepenicama i najzad još jednim hodnikom. Uđoh u jednu vrlo veliku dvoranu osvetljenu širokim prozorom. Dvorana je bila podeljena u tri dela dvema rešetkama, koje su je po dužini presecale. Između dveju rešetaka nalazio se prostor od osam do deset metara, koji je delio posetioce od zatvorenika. Preko puta mene spazili Mariju u njenoj prugastoj haljini i preplanula lica. S moje strane bilo je desetak zatvorenika, većina Arapa. Marija je bila okružena Mavarkama i nalazila se između dve posetiteljke: male starice, stisnutih usana, odevene u crno, i krupne, gologlave žene, koja je govorila vrlo glasno i mlatarala rukama. Zbog rastojanja između rešetaka, posetioци i zatvorenici bili su prinuđeni da gotovo viču. Čim sam ušao, od graje koja je odjekivala između visokih, golih zidova dvorane, od oštre svetlosti koja se s neba spuštala na stakla i odbijala u dvorani, zavrte mi se u glavi. Moja ćelija bila je mnogo tiša i mračnija. Trebalo mi je nekoliko trenutaka da se prilagodim. Najzad mi je ipak pošlo za rukom da svako lice razaznam jasno i odvojeno na dnevnoj svetlosti. Primetih da jedan čuvar sedi na kraju hodnika između dve rešetke. Većina arapskih zatvorenika, kao i njihove porodice, čučali su jedni preko puta drugih. Oni nisu vikali. Uprkos graji, uspevali su da se međusobno sporazumevaju iako su sasvim tiho govorili. Njihovo potmulo mrmljanje, koje je dolazilo odozdo,

stalno je pratilo razgovore koji su se ukrštali iznad njihovih glava. Sve sam to brzo zapazio idući prema Mariji. Priljubljena uz rešetku, smešila se na silu.

Učinila mi se vrlo lepa, ali nisam smeo da joj to kažem.

»Dakle?« reče mi vrlo glasno. »Tu sam, dakle.«

»Kako si, imaš li sve što želiš?«

»Da, sve.«

Ućutasmo, i Marija se stalno smešila. Ona krupna žena dovikivala je nešto mome susedu, po svoj prilici svome mužu, plavom, krupnom čoveku, otvorena pogleda. Izgleda da su nastavljali već započeti razgovor.

»Žana nije htela da ga uzme« vikala je iz sveg glasa. »Da, da«, odgovarao je čovek. »Rekla sam joj da ćeš ga ponovo uzeti, čim izadeš, ali ona ga nije htela uzeti.«

Marija, sa svoje strane, doviknu da me Remon pozdravlja i ja rekoh: »Hvala.« Ali moj glas priguši glas suseda, koji je pitao: kako mu je. Njegova žena se nasmeja i reče da se nikad nije bolje osećao. Moj sused s leve strane, omalen mladić, nežnih ruku, ništa nije govorio. Primetio sam da stoji prema starici i da se oboje netremice gledaju. Nije bilo vremena da ih duže posmatram, jer mi Marija doviknu da nikada ne treba gubiti nadu. Rekoh: »Da.« Pogledah je, i u isto vreme poželeh da joj stegnem ramena ispod haljine. Poželeh onu finu put i ne bi mi jasno čemu bih se nadao sem njoj. Bilo je to sigurno ono što je i sama Marija htela reći, jer se neprestano smešila. Video sam samo blesak njenih zuba i male bore oko očiju. Ona mi još jednom doviknu: »Izaći ćeš i venčaćemo se!« Odgovorih: »Misliš«, ali samo da nešto kažem. Ona tada na brzinu i isto tako glasno dobaci da ću biti oslobođen i da ćemo ponovo ići na kupanje. Ona druga žena, međutim, takođe se drala i govorila da je ostavila kotaricu u prijavnici. Nabrajala je sve što je u nju strpala. Sve je to trebalo proveriti, jer je sve to bilo vrlo skupo. Moj drugi sused i njegova majka stalno su se gledali. Tihi žagor

Arapa nastavljao se ispod nas. Izgledalo je da svetlost spolja sve više nadire kroz prozore.

Nešto sam se slabo osećao i hteo sam da pođem. Graja mi je smetala. S druge strane, želeo sam da što više iskoristim Marijino prisustvo. Ne znam koliko je vremena prošlo. Marija mi je govorila o tome šta radi i dalje se neprestano smejala. Mrmljanje, uzvici, razgovori, sve se to slivalo u jedno. Jedino tiho ostrvce pored mene bili su onaj omalen mladić i starica koji su se samo gledali. Postepeno su odvodili Arape. Skoro svi umuknuše čim je prvi izišao. Starica se primače rešetkama i u taj tren čuvar dade znak njenom sinu. Ovaj reče: »Do viđenja, majko«, a ona pruži ruku između dve rešetke da bi mu lagano i što duže mahala.

Ona je otišla dok je neki čovek sa šešikom u ruci ušao i zauzeo njeno mesto. Uvedoše još jednog zatvorenika i oni su živo, ali poluglasno razgovarali, jer je u prostoriji ponovo zavladao tišina. Dodoše po mog suseda s desne strane, a njegova mu žena reče, ne spuštajući glas, kao da nije primetila da više ne treba da viče: »Čuvaj se i pazi.« Zatim dođe red na mene. Marija mi posla poljubac. Okrenuh se još jednom pre no što sam otišao. Licem prislonjenim uz rešetku i s onim istim razvučenim i grčevitim osmehom stajala je nepomično.

Ubrzo posle toga mi je pisala. I upravo od tog trenutka započelo je ono o čemu nikada nisam voleo da govorim. Na svaki način, ni u čemu ne treba preterivati, i meni je to bilo lakše nego drugima. Najteže od svega bilo mi je u prvo vreme moga zatvora to što sam mislio kao slobodan čovek. Zaželeo bih, na primer, da se nađem na obali i da siđem ka moru. Kada bih zamislio kako mi prvi talasi šume ispod nogu i telo ulazi u vodu i u tome ponovo našao slobodu, osetio bih koliko su mi zidovi tamnice tesni. Ovo je trajalo nekoliko meseci. Posle ovoga mislio sam samo kao zatvorenik. Čekao sam svakodnevnu šetnju na koju sam odlazio u dvorište, ili posetu advokata. Ostalo vreme raspoređivao sam vrlo dobro. U to vreme često sam razmišljao da bih se, kad bi me primorali da živim

u stablu nekog suvog drveta i da se ničim ne bavim osim da gledam nebo iznad sebe, malo-pomalo i na to navikao. Čekao bih da ptice polete ili oblaci da se sretnu kao što sam ovde čekao čudne kravate svog advokata ili kao što sam u onom drugom svetu strpljivo očekivao subotu da obgrlim Marijino telo. Ali kada bih dobro razmislio, ja se nisam nalazio u suvom stablu. Bilo je nesrećnijih od mene. Tako je i moja majka mislila i često je ponavljala da se čovek, na kraju krajeva, na sve privikne.

Uostalom, obično nisam išao tako daleko. Prvi meseci bili su teški. Ali upravo napor koji sam morao da uložim, pomogao mi je da ih prebrodim. Mučila me je, na primer, želja za ženom. Bilo je to sasvim prirodno, bio sam mlad. Nikada nisam mislio baš na Mariju. Ali sam mislio toliko na ženu, na žene, na sve one koje sam poznavao ili koje sam u izvesnim prilikama voleo, tako da mi je ćelija bila puna svih tih lica i svih mojih želja. To me je, u izvesnom smislu, izbacivalo iz ravnoteže. U drugom, opet, to mi je prekraćivalo vreme. Uspeo sam, najzad, da zadobijem naklonost šefa čuvara, koji je za vreme ručka pratio kuvara. Prvi mi je on govorio o ženama. Rekao mi je da je to prva stvar na koju se svi žale. Odgovorio sam mu da sam i ja kao i oni i da smatram takav postupak nepravednim. »Ali upravo zbog toga vas i stavljaju u zatvor.« »Kako, zbog toga?« »Pa da, sloboda, to je to. Lišavaju vas slobode.« Nikada nisam o tome razmišljao. Složio sam se s njim: »To je istina«, rekoh mu, »jer u čemu bi se inače sastojala kazna?« »Da, vi razumete stvari. Ostali ne. Međutim, oni se snalaze kako znaju.« Čuvar je zatim otišao.

Postavljalo se takođe i pitanje cigareta. Kad su me zatvorili, uzeli su mi kaiš, uzice za cipele, mašnu i sve što sam imao u džepovima, naročito cigarete. Kad sam već bio u ćeliji, tražio sam da mi ih vrate. Rekoše mi da je to zabranjeno. Prvih dana bilo mi je vrlo teško. To me je, možda, najviše slomilo. Sisao sam komadiće drveta koje sam kidao od dasaka kreveta. Celog dana stalno mi je bilo muka. Nisam shvatao zašto me lišavaju nečega što nikome ne šteti. Tek kasnije

sam razumeo da je to sastavni deo kazne, ali tada sam se već bio odvikao od pušenja i ta kazna za mene nije više postojala.

Osim ovih neprijatnosti, nisam bio suviše nesrećan. Sve se sastojalo, još jednom da kažem, u tome kako da utučem vreme. Od trenutka kad sam, najzad, postao svestan da treba živeti od uspomena, nisam se više uopšte dosađivao. Ponekad bih razmišljao o svojoj sobi i u mašti bih pošao iz jednog njenog kutka da se, brojeći sve što mi se nalazilo na putu, ponovo u njega vratim. U prvo vreme bilo je to brzo gotovo, ali uvek kada bih to ponovio, trajalo bi nešto duže. Ovo stoga jer bi se prisećao svakog komada nameštaja i na svakom komadu svakog predmeta koji se na njemu nalazio, a na svakom predmetu svih sitnica, i među svim tim sitnicama, svih ukrasa, pukotina ili okrnjenog ruba, njihovih boja ili finoće. U isto vreme trudio sam se da ne izgubim vezu sa svojim inventarom, da napravim potpun popis. Tako sam posle nekoliko nedelja provodio čitave sate samo u nabranjanju svega što se nalazilo u mojoj sobi. Na taj način, ukoliko sam više razmišljao, utoliko sam sve više oživljavao u sećanju nepoznate ili zaboravljene stvari. Tada sam shvatio da bi čovek koji je živio samo jedan dan mogao bez muke da živi sto godina u zatvoru. Imao bi dovoljno uspomena da mu nikad ne bude dosadno. To je donekle nešto vredelo.

Postavljalo se isto tako pitanje sna. U prvo vreme noću sam slabo spavao, a danju nikako. Postepeno sam bolje spavao, i čak sam mogao i danju da spavam. Mogu reći da sam poslednjih meseci spavao po šesnaest do osamnaest sati dnevno. Ostajalo mi je dakle šest sati da utrošim za jelo, prirodne potrebe, uspomene i priču o Čehoslovaku.

Između slamarice i dasaka kreveta našao sam neko parče starih novina, gotovo prilepljeno za tkaninu, požutelo i providno. Na njemu se pričalo o nekom događaju kome je nedostajao početak, ali koji se morao dogoditi negde u Čehoslovačkoj. Jedan čovek oputovao je iz nekog češkog sela u nameri da se obogati. Posle dvadeset i pet godina vratio se sa ženom i detetom kao bogat

čovjek. Njegova majka i sestra držale su hotel u njegovom rodnom mestu. Da bi ih iznenadio, ostavio je ženu i dete u nekom drugom hotelu, a sam je otišao majci koja ga, kad je došao, nije prepoznala. Da bi se našalio, dođe na pomisao da kod njih najmi sobu. Pokazao im je svoj novac. Da bi ga opljačkale, majka i sestra ga ubiju noću udarcima čekića i telo bace u reku. Izjutra je došla žena, i, ne znajući ništa o svemu, otkrije ko je putnik. Majka se obesi. Sestra skoči u bunar. Mora da sam ovu priču pročitao hiljadu puta. S jedne strane, bila je neverovatna, s druge, prirodna. U svakom slučaju, smatrao sam da je to putnik malo i zaslužio i da se nikada ne treba šaliti.

Vreme mi je prolazilo u snu, sećanjima, čitanju ove pripovetke i smenjivanju svetlosti i mraka. Čitao sam da čovek u zatvoru izgubi, najzad, svaku predstavu o vremenu. Za mene, međutim, to nije imalo mnogo značaja. Nisam shvatio koliko dani mogu biti u isto vreme dugi i kratki. Dugi, nesumnjivo, da ih čovek ispuni, ali toliko razvučeni da su se najzad slivali jedni u druge. Pri tome su gubili svoje ime. Reči juče ili sutra bile su jedine koje su za mene imale neki smisao.

Kad mi jednog dana čuvar reče da se tu nalazim već pet meseci, poverovao sam mu, ali ga nisam razumeo. Za mene je to bio stalno isti dan, koji je plavio moju ćeliju i isti teški posao koji sam nastavljao. Tog dana, po odlasku čuvara, pogledao sam se u svoju gvozdenu porciju. Činilo mi se da moj lik ostaje ozbiljan čak i onda kad sam pokušavao da mu se nasmešim. Zatresao sam ga ispred sebe. Osmehivao sam se, a on je zadržavao onaj isti strog i tužan izraz. Dan se bližio kraju, i to je bio čas o kome ne želim da govorim, čas bez imena, u kome su se sa svih spratova zatvora dizali večernji šumovi i još više isticali u nemoj tišini. Prišao sam prozorčiću i pri poslednjoj svetlosti još jednom posmatrao svoj lik. On je bio i dalje ozbiljan, i to nije nikakvo čudo, jer sam i ja u tom trenutku bio ozbiljan. Ali u isto vreme i prvi put posle toliko meseci čuo sam jasno zvuk svoga glasa. Poznao sam glas koji mi je već odavno odjekivao u

ušima i razumeo sam da sam za sve to vreme sam sa sobom razgovarao. Tada sam se setio šta je govorila negovateljica prilikom majčine smrti. Ne, nije bilo izlaza i niko ne može da zamisli šta znače večeri u tamnicama.

III

Mogu reći da je uglavnom jedno leto vrlo brzo smenilo drugo. Znao sam da će mi se s dolaskom prvih žega nešto neočekivano dogoditi. Moj slučaj bio je određen za poslednje zasedanje porotničkog suda, a ovo se završava u junu. Pretres je počeo kad je napolju već vladala žega. Advokat me je uveravao da neće trajati duže od dva ili tri dana. »Sud će, uostalom, dodao je on, žuriti, jer vaša stvar nije najvažnija. O jednom ocebistvu raspravljaje se odmah posle toga.«

U pola osam izjutra dođoše po mene i zatvorenička me kola odvezoše u sud. Dva žandarma uvedoše me u jednu zamračenu prostoriju. Čekali smo sedeći kraj vrata, iza kojih su se čuli glasovi, povici, pomeranje stolica i sav onaj darmar koji me je podsećao na svečanosti u gradskoj četvrti kada posle koncerta uređuju dvoranu da bi se moglo igrati. Žandarmi mi rekoše da treba sačekati sudije, a jedan od njih ponudi mi cigaretu, koju odbih. Malo zatim on me upita da li me je strah. Odgovorih mu da nije. Staviše, u izvesnom smislu me je interesovalo da vidim neki proces. U životu mi se nikada slična prilika nije pružila: »Da, reče drugi žandarm, samo sve to, na kraju krajeva, zamara.«

Malo zatim u prostoriji odjeknu zvonice. Skinuše mi lisice. Otvoriše vrata i odvedoše me do optuženičke klupe. Dvorana je bila dupke puna. Sunce je, i pored zavesa, ovde-onde prodiralo, a vazduh je bio sparan. Prozori su bili zatvoreni. Seo sam, žandarmi me okružiše. Pred sobom spazih red lica. Svi su me posmatrali: bi mi jasno da su to porotnici. Ne bih, međutim, mogao da kažem u čemu su se razlikovali jedni od drugih. Imao sam samo jedan utisak:

našao sam se pred nekom tramvajskom klupom i svi ovi nepoznati putnici vrebali su pridošlicu da bi na njemu otkrili nešto smešno. Znam da je to bila glupa pomisao, jer ovde nisu tražili ništa smešno, već zločin. Razlika, međutim, nije velika, i u svakom slučaju ta mi je misao pala na um.

Malo su me, takođe, zbunili svi ti ljudi u ovoj zatvorenoj dvorani. Ponovo sam razgledao sudnicu i nisam prepoznao nijedno lice. Ne čudim se što u prvi mah nisam shvatio da se sav ovaj svet gura da bi mene video. Ljudi obično nisu vodili računa o mojoj ličnosti. Trebalo je napora da shvatim da sam ja bio taj koji sam izazvao toliko uzbuđenje. Rekao sam žandarmu: »Koliko sveta!« Ovaj mi odgovori da je to zbog novina i pokaza mi grupu koja je stajala blizu stola iza klupe za porotnike. Rekao mi je: »Eno ih.« Upitao sam: »Koga?« I on ponovi: »Novinara.« Poznavao je jednog od novinara, koji ga tog trenutka ugleda i uputi se prema njemu. Bio je to postariji čovek, simpatičan i s nešto bora na licu. On se najsrdačnije rukovao sa žandarmom. Tada sam primetio da se svi ti ljudi ovde sastaju, prijateljski obraćaju jedni drugima i razgovaraju kao u nekom klubu u kome se čovek oseća srećnim što se našao među ljudima iz istog kruga.

Objasnio sam sebi takođe čudno osećanja da sam ovde kao neki uljez, potpuno suvišan. Novinar mi se u međuvremenu obrati smešeći se. Reče mi da se nada da će se na kraju sve dobro završiti. Zahvalih mu, a on dodade: »Znate, vašu stvar smo malo naduvali. Leto je mrtva sezona za novine. A samo vaš slučaj i onaj o oceubistvu nešto vrede.« Zatim mi u grupi iz koje je došao pokaza jednog mladog čoveka koji je ličio na ugojenu lasicu, sa velikim, crno uokvirenim naočarima. Reče mi da je to specijalni dopisnik jednog pariskog lista: »Uostalom, on nije došao zbog vas. Ali pošto mu je zadatak da izveštava o procesu oceubistva, zatražili su od njega da telegrafíše ujedno i o vašem slučaju.« Malo je trebalo da mu se na tome zahvalim. Pomislio sam ipak da bi to bilo smešno. Srdačno mi je mahnuo rukom i ostavio nas. Čekali smo još nekoliko minuta.

Okružen mnogim kolegama, odeven u advokatsku togu, moj advokat je takođe stigao. Otišao je do novinara i rukovao se s njima. Šalili su se, smejali, izgledali vrlo zadovoljni, sve dok zvonice nije zazvonilo u sudnici. Tada svi zauzeše svoja mesta. Advokat mi priđe, steže mi ruku i posavetova me da što kraće odgovaram na pitanja koja mi budu postavljena, da ne preduzimam ništa na svoju ruku i da se u svemu oslonim na njega.

Levo od mene čuh škripu stolice koju je neko pomerio i ugledah visokog, mršavog čoveka, odevenog u crveno, s lornjonom, koji je, nameštajući svoju togu, pažljivo sedao. Bio je to državni tužilac. Vrtar najavi dolazak porote. Dva ventilatora zazvrjaše. Tri sudije, dvojica u crnom, treći u crvenom, uđoše sa dosijeima i brzim koracima se uputiše prema podijumu koji je dominirao dvoranom. Čovek u crvenom plaštu sede u fotelju u sredini, stavi kapu ispred sebe, obrisa maramicom malu ćelavu lubanju i izjavi da pretres počinje.

Novinari su već držali svoja nalivpera u ruci. Svi su podjednako izgledali ravnodušni i pomalo podrugljivi. Pa ipak, jedan od njih, mnogo mlađi, obučen u sivo odelo s plavom mašnom, stavio je svoje nalivpero ispred sebe i gledao me. Na njegovom malo nepravilnom licu zapažao sam samo dva bistra oka koja su me ispitivački posmatrala ne izražavajući pri tom ništa određeno. Imao sam čudnovat utisak da sam sebe posmatram. Možda baš zbog toga, a i zato što nisam poznao običaje ovog mesta, nisam dobro shvatio sve što se kasnije događalo, izvlačenje porotnika kockom, pitanja koja je predsednik postavljao advokatu, državnom tužiocu i poroti (svaki put bi se glave porotnika u isto vreme okretale prema sudskom veću), brzo čitanje optužnice, u kojoj sam prepoznao imena mesta i lica, i zatim opet nova pitanja advokatu.

Predsednik najavi da će se najpre pristupiti prozivanju svedoka. Vrtar pročita imena koja privukoše moju pažnju. Primetio sam kako se iz donedavna bezoblične publike dižu jedan po jedan, i zatim nestaju kroz sporedna vrata, direktor i nastojnik doma staraca, Tomas Perez, Remon, Mason, Salamano i

Marija. Preplašena, ona mi neprimetno dade znak. Čudio sam se samom sebi kako ih ranije nisam spazio, kada, čuvši svoje ime, poslednji ustade Selest. Poznao sam pored njega stariju ženu iz restorana, strogo i odlučno držanja. Ona me je živo posmatrala. Nije bilo vremena da o tome nešto razmišljam jer je predsednik uzeo reč. Najavio je da će početi pravi pretres i da smatra suvišnim da publici preporuči da bude mirna. On je, prema njegovim rečima, ovde da nepristrasno rukovodi pretresom jednog slučaja koji želi objektivno da razmotri. Presuda koju će izreći porota biće pravedna, a u slučaju da dođe do bilo kakvog nereda, dvorana će biti ispražnjena.

Vrućina je bivala sve veća i ja primetih kako se prisutni u dvorani hlade novinama, čija je izgužvana hartija šuštalala. Predsednik dade znak i vratar donese tri lepeze od pletene slame koje tri sudije odmah upotrebiše.

Moje saslušavanje počeo odmah. Predsednik me je mirno ispitivao, štaviše, kako mi se činilo, s izvesnom notom srdačnosti. Još jednom morao sam da ponovim sve generalije, pa i pored toga što me je to ozlojedilo, mislio sam da je to u suštini sasvim prirodno, jer bi to bio suviše ozbiljan prestup ako bi se sudilo jednom čoveku umesto drugom. Predsednik je zatim pričao o onom što sam učinio i posle svake treće rečenice obraćao mi se sa: »Je li tako?« Svaki put, prema uputstvima advokata, ja bih odgovorio: »Da, gospodine predsedniče.« To je dugo trajalo, jer je predsednikovo pričanje bilo vrlo iscrpno. Za sve to vreme novinari su pisali. Osećao sam poglede onog najmlađeg među njima i one male žene automata. Tramvajska klupa bila je sva okrenuta prema predsedniku. On je kašljao, listao po dosijeju i hladeći se, okretao se prema meni.

Reče mi da sada treba da mi postavi nekoliko pitanja koja, na izgled, nemaju neposredne veze s mojim slučajem, ali koja su, možda, s njim čvrsto povezana. Shvatio sam da će opet govoriti o meni, i u isto vreme osetio sam koliko mi je to neprijatno. Postavi mi pitanje zašto sam majku smestio u dom. Odgovorio sam mu da sam to učinio zato što nisam imao novaca da uzmem nekog ko bi je čuvao

i negovao. On me upita da li mi je to lično teško padalo i ja mu odgovorili da ni mama ni ja nismo više jedno od drugog ništa očekivali, uostalom, ni od koga, i da smo se oboje već bili navikli na naš novi život. Predsednik na ovo reče da ne želi duže na ovome da se zadržava i upita državnog tužioca ima li neko pitanje da mi postavi.

Okrenut upola leđima i ne gledajući me, ovaj izjavi da bi, s predsednikovom dozvolom, želeo da zna jesam li se na izvor vratio potpuno sam i u nameri da ubijem Arapina. »Ne«, odgovorih. »Zašto je onda bio naoružan i zašto se vratio baš na to mesto?« Odgovorio sam da je to bilo slučajno. Zlobno naglasivši, državni tužilac primeti: »Za sada toliko!« Posle ovoga bio je malo zbunjen, meni se bar tako učinilo. A nakon kratkog dogovora predsednik izjavi da se pretres prekida i zbog saslušanja svedoka odlaže za posle podne.

Nisam imao vremena da razmišljam. Odvedoše me, popeše u zatvorenička kola i otpratiše u zatvor, gde sam jeo. Odmah zatim, baš kad sam osetio da sam umoran, došli su ponovo po mene; sve se ponovilo i našao sam se u istoj dvorani pred istim licima. Samo je vrućina bila još veća i, kao nekim čudom, svi porotnici, državni tužilac, moj advokat i nekoliko novinara, takođe su držali slamnate lepeze. Mladi novinar i ona ženica stalno su bili tu. Oni se nisu hladili i neprestano su me nemo gledali.

Obrisao sam znoj što mi je oblivao lice i tek kad sam čuo da pozivaju upravnika doma staraca, bio sam svestan mesta i sama sebe. Postaviše mu pitanje da li se majka žalila na mene i on reče da jeste, ali da je to bila neka čudna navika ljudi iz doma da se žale na svoju rodbinu. Predsednik je zahtevao da tačno navede da li mi je zamerala što sam je smestio u dom staraca i upravnik potvrdi da jeste. Na drugo pitanje odgovori da je bio zaprepašćen mojim mirom na dan majčine sahrane. Upitaše ga šta podrazumeva pod mirom. Upravnik tada obori oči i izjavi da nisam hteo da vidim majku, da nisam ni suzu pustio, i da sam odmah posle sahrane, ne zadržavajući se na grobu, otišao. Još nešto ga je naročito

iznenadilo: nameštenik pogrebnog zavoda rekao mu je da nisam znao majčine godine. Posle ovog nastala tišina i predsednik ga upita da li je to o meni govorio. Kako upravnik nije razumeo pitanje, ovaj mu reče: »To je zakon.« Predsednik zatim postavi pitanje državnom tužiocu ima li da postavi neko pitanje svedoku. A ovaj uzviknu: »O, ne, to je dovoljno«, tako glasno i s takvim pobedničkim pogledom prema meni da sam prvi put posle toliko godina osetio glupu želju da zaplačem, jer sam osećao koliko su me prezirali svi ti ljudi.

Pošto upita porotu i mog advokata da li oni imaju da postavljaju neko pitanje, predsednik pređe na saslušavanje nastojnika. Za njega, kao i za sve ostale, ponovila se ista ceremonija. Prilazeći, nastojnik me pogleda i odvrti pogled. Odgovarao je na pitanja koja su mu postavljali. On takođe reče da nisam hteo da vidim majku, da sam pušio, spavao i pio belu kafu. Osetih tada nešto što je uzбудilo celu dvoranu i prvi put shvatih da sam kriv. Zatražiše da nastojnik ponovi priču o beloj kafi i cigareti. Državni tužilac me je posmatrao s ironijom u očima. Moj advokat upita tada nastojnika da li je i on sa mnom pušio. Na ovo državni tužilac planu: »Ko je ovde zločinac i kakve su to metode koje se sastoje u tome da kaljaju svedoke optužbe u nameri da se obezvrede iskazi koji, uprkos svemu, ostaju teški.« I pored svega toga, predsednik zatraži od nastojnika da odgovori na pitanje. Stari zbunjeno reče: »Znam da sam pogrešio, ali nisam smeo da odbijem cigaretu koju mi je gospodin ponudio.« Na kraju i mene zapitaše imam li šta da dodam. »Ništa«, odgovorih, »osim to da je svedok u pravu. Istina je da sam mu ponudio cigaretu.« Nastojnik me tada pogleda malo začuđeno i sa zahvalnošću. Donekle je oklevao, a zatim reče da mi je on ponudio belu kafu. Moj je advokat glasno likovao i izjavio da će to porotnici imati u vidu, na šta državni tužilac zagrmje iznad naših glava i reče: »Da, gospoda porotnici će to imati u vidu, i doneće zaključak da je tuđ čovek mogao da ponudi kafu, ali je trebalo da je sin odbije pred telom one koja mu je dala život.« Nastojnik se vratio na svoje mesto.

Kad dođe red na Tomasa Pereza, vratar ga, pridržavajući, dovede pred sudije. Perez reče da je dobro poznao svoju majku i da me je svega jedanput video, i to na dan njene sahrane. Upitaše ga šta sam radio toga dana, a on im odgovori: »Bilo mi je, razumejte, mnogo teško, ništa dakle nisam video. Tuga me je sprečavala da išta vidim. Za mene je to bila teška tuga. Čak sam se i onesvestio. Gospodina, prema tome, nisam mogao da vidim.« Državni tužilac ga upita da li me je bar video da plačem. Perez odgovori da nije. Na ovo državni tužilac dodade: »Gospoda porotnici će ovo imati u vidu.« Moj advokat se razljuti. Tonom koji mi se učini preteranim on upita Tomasa Pereza: »Da li je video da nisam plakao.« Perez odgovori: »Ne.« Publika se smejala, a moj advokat, zavrnuvši rukave, odlučno reče: »To je slika ovog procesa. Sve je i ništa nije istina!« Lice državnog tužioca postade bezizrazno i on je za to vreme olovkom ovlaš dodirivao stranice svojih dosijea.

Posle pet minuta prekida, kada mi je moj advokat saopštio da se sve najbolje odvija, saslušali su Selesta, koga je navela odbrana. Odbrana, to sam bio ja. Selest je s vremena na vreme pogledavao prema meni i okretao panama šešir u rukama. Imao je na sebi novo odelo, koje je oblačio kada je ponekad sa mnom nedeljom odlazio na konjske trke. Čini mi se da nije mogao da stavi okovratnik, jer je imao samo jedno bakarno dugme kojim je zakopčao košulju. Upitaše ga jesam li ja bio njegova mušterija i on odgovori: »Da, ali i prijatelj!«, šta misli o meni, a on odgovori da sam čovek; šta podrazumeva pod tim, on izjavi da svi znaju šta to znači; da li je zapazio da sam povučen, on priznade da sam govorio samo onda kad sam imao šta da kažem. Državni tužilac ga upita da li sam redovno plaćao hranu. Selest se nasmeja i reče: »Među nama to su bile sitnice.« Upitaše ga zatim šta misli o mom zločinu. On tada stavi ruku na ogradu i videlo se da je nešto pripremio. Rekao je: »To je, po mom mišljenju, nesreća. Ceo svet zna šta je to nesreća. Od toga se ne možete braniti. Za mene je, dakle, to nesreća.« Nameravao je da nastavi, ali mu predsednik reče da je dosta i da mu

zahvaljuje. Selest se malo zbuni, ali ipak dodade da bi želeo još da govori. Zatražiše da bude kratak, i on još jednom ponovi da je to nesreća. Na ovo mu predsednik reče: »Da, to se razume, ali mi smo ovde da sudimo o nesrećama ove vrste. Hvala vam još jednom.« Kao da je iscrpao sve svoje znanje i svu svoju dobru volju, Selest se okrenu prema meni. Učinilo mi se da mu oči sijaju i usne podrhtavaju. Izgledalo je kao da me pita šta bi još mogao učiniti. Ništa ne rekoh, ne učinih nikakav pokret, ali prvi put u životu poželeh da zagrlim čoveka. Predsednik mu još jednom naredi da napusti ogradu. Selest ode i sede na svoje mesto u sudnici. Nagnut malo napred, s laktovima na kolenima, s panama šeširom u rukama, slušajući sve što se govorilo, on do kraja pretresa ostade tamo. Uđe Marija. Na glavi je imala šešir i bila je i sada lepa, ali ja sam je više voleo kad je bila gologlava. S mesta na kome sam se nalazio nazirao sam njene male grudi i poznao njenu donju punačku usnu. Izgledala je vrlo nervozna. Odmah je upitaše otkad me poznaje. Ona naznači vreme kada je kod nas radila. Predsednik je hteo da sazna kakvi su bili njeni odnosi sa mnom. Ona reče da je bila moja prijateljica. Na drugo pitanje odgovori da je istina da je trebalo da se za mene uda. Predsednik, koji je prelistavao neki dosije, iznenada je upita otkad traje naša veza. Ona izgovori datum. Državni tužilac ravnodušno primeti da mu se čini da je to bilo sutradan po smrti majke. Zatim pomalo ironično reče da ne bi hteo duže da se zadržava na tom osetljivom pitanju, da sasvim shvata Marijine obzire, ali (glas mu ovde postade oporiji) dužnost mu nalaže da se uzdigne iznad uobičajenih društvenih obzira. Zamolio je Mariju da u kraćim crtama opiše dan kad sam je upoznao. Marija nije htela da odgovara, ali na uporno traženje državnog tužioca ispriča o našem kupanju, odlasku u bioskop i povratku u moj stan. Državni tužilac reče da je posle Marijinih izjava na saslušanju pregledao programe toga dana. Dodao je da će sama Marija kazati koji se film tada prikazivao. I zaista, skoro bezbojnim glasom, ona reče da je to bio jedan Fernandelov film. Čim je ovo izgovorila, u dvorani zavlada potpuna

tišina. Vrlo ozbiljan, i glasom koji mi se učinio zaista uzbuđen, pokazujući prstom u mene, državni tužilac lagano izusti: »Gospodo porotnici, sutradan po smrti svoje majke, ovaj čovek otišao je na kupanje, upustio se u nedozvoljen odnos i otišao da se, gledajući jedan komičan film, nasmeje. Nemam više ništa da vam kažem.« Seo je, dok je okolo i dalje vladala tišina. Marija, međutim, iznenada zajeca i reče da sve to nije bilo tako, da je postojalo nešto drugo, da su je primorali da kaže suprotno onome što je mislila, da me dobro poznaje i da ništa rđavo nisam učinio. Na predsednikov mig, vratar je izvede, suđenje se nastavi.

Posle toga jedva su saslušali Masona, koji izjavi da sam pošten čovek i »dodao bih čak« čestit čovek. I Salamana su jedva saslušali kad ih je podsetio da sam bio dobar prema njegovom psu i kad je odgovarao na jedno pitanje o mojoj majci i meni izjavivši da ništa više nisam imao da kažem majci i da sam je stoga smestio u dom. »Treba razumeti, govorio je Salamano, treba razumeti.«

Izgledalo je, međutim, da niko ništa ne razume. Odvedoše ga.

Dođe red i na Remona kao poslednjeg svedoka. Remon mi dade znak i odmah izjavi da sam nevin, ali predsednik dobaci da ga niko ne pita za njegovo mišljenje, već za činjenice. Pozvao ga je da čeka na pitanja i potom da odgovara. Zatražiše od njega da tačno odredi svoje odnose prema žrtvi. Remon ovo iskoristi da kaže kako je njega ovaj zamrzeo otkako je ošamario njegovu sestru. Predsednik mu na ovo postavi pitanje da li je žrtva imala nekog razloga da i mene mrzi. Remon odvrati da je moje prisustvo na plaži bilo puka slučajnost. Državni tužilac ga tada upita kako je došlo do toga da sam ja napisao pismo sa kojim je započela ova drama. Remon odgovori da je i to bila puka slučajnost. Državni tužilac odvrati da slučaj u ovom događaju ima na svojoj savesti mnoga nedela. Hteo je da zna da li je i to bilo slučajno što se nisam umešao kad je Remon šamario svoju ljubavnicu, da li je bilo slučajno i to što sam svedočio u komesarijatu, i da li je bilo slučajno što su i moje izjave na svedočenju učinjene

iz čiste ljubaznosti. Na kraju on upita Remona od čega živi, a kada ovaj odgovori da je »magacioner«, državni tužilac izjavi porotnicima da je opštepoznato da je svedok podvodač. Bio sam njegov ortak i prijatelj. Radilo se o jednom gadnom događaju najniže vrste, utoliko težem što su imali posla s moralnim čudovištem. Remon je hteo da se brani i moj advokat je protestovao, ali im rekoše da državnog tužioca treba pustiti da završi. Ovaj reče: »Nešto bih još dodao. Da li je bio vaš prijatelj?« upita on Remona. »Da«, reče ovaj, »bio mi je drug.« Državni tužilac mi tada postavi isto pitanje, ja pogledah Remona, koji ne odvrati pogled. Odgovorih: »Da!« Državni tužilac se na ovo obrati porotnicima i izjavi: »Ovaj isti čovek koji se sutradan po smrti svoje majke odao najsravnijem razvratu, izvršio je ubistvo iz ništavnih razloga da bi okončao jednu prljavu aferu iz podzemlja.«

Potom sede. Ali moj advokat, koga je već izdavalu strpljenje, dižući ruke tako da su rukavi kliznuvši otkrili nabore na njegovoj uštirkanoj košulji, uzviknu: »Na kraju krajeva, da li je on optužen zato što je sahranio majku ili što je ubio čoveka?« Publika je prasnula u smeh, ali državni tužilac ponovo ustade, zagru se svojom togom i izjavi da bi morali biti naivni kao poštovani branilac pa da ne osete da između ove dve grupe činjenica ne postoji dubok, uzbudljiv i suštinski odnos. »Da«, uzviknu on snažno, »optužujem ovog čoveka što je sa srcem zločinca sahranio svoju majku.« Ova izjava izgleda da je proizvela ogroman utisak na publiku. Moj advokat sleže ramenima i obrisao znoj koji mu je oblio čelo. I on sam izgledao je potresen i bi mi jasno da se stvari ne odvijaju dobro po mene.

Suđenje je prekinuto. Izlazeći iz suda da bih se popeo u kola, ponovo za trenutak osetih miris i boju letnje večeri. U tami svog pokretnog zatvora, mada sasvim klonuo od umora, ponovo sam razabirao sve one poznate zvuke svog voljenog grada i izvesnih trenutaka kad mi se događalo da osetim da sam zadovoljan. Izvikivanje prodavca novina u već svežijem vazduhu, zaostale ptice u parku,

nuđenje prodavca sendviča, škripu tramvaja na okukama gradskih uzvišica i romorenje neba pre no što se noć spusti nad pristanište — sve je to doprinosilo da sam kao slepac doživeo put koji sam dobro poznavao pre no što sam dopao zatvora. Da, bio je to čas kada sam, davno, bio srećan. Bilo je to vreme kada me je uvek očekivao laki san bez snova. Pa ipak, nešto se u svemu tome izmenilo, jer u iščekivanju sutrašnjice ponovo sam dospao u svoju ćeliju. Kao da poznati putevi obeleženi na letnjem nebeskom svodu mogu da vode u tamnice kao i u bezazlene snove.

IV

Uvek je, čak i na optuženičkoj klupi, zanimljivo slušati kad govore o tebi. Mogu da kažem da se za vreme govora državnog tužioca i mog advokata mnogo govorilo o meni, i možda više o meni nego o mom zločinu. Da li je, uostalom, između svih tih govora bilo neke razlike? Advokat je dizao ruke i branio optuženog trudeći se da ga opravda. Državni tužilac je pružao ruke i ukazivao na krivicu, ali je nije pravdao. Pa ipak, nešto neodređeno me je mučilo. Iako sam bio zaokupljen svojim mislima, padao sam u iskušenje da se umešam, ali advokat bi mi dobacio: »Ćutite, u vašem slučaju je to bolje.« Izgledalo je kao da ceo događaj razmatraju van mene. Sve se odvijalo bez mog učešća. Krojili su mi sudbinu ne pitajući me za mišljenje. S vremena na vreme spopadala bi me želja da im svima upadnem u reč i doviknem: »Pa ipak, ko je ovde optuženi? Važno je biti optužen. Imam i ja nešto da kažem!« Razmislivši, međutim, ništa nisam imao da kažem. Moram, uostalom, priznati da interesovanje koje čovek pobuđuje kod ljudi nije duga veka. Govor državnog tužioca, na primer, zamorio me je vrlo brzo. Samo pojedini delovi, pokreti ili čitave tirade, izdvojeni iz celine, potresli bi me ili privukli moju pažnju.

Suština njegove misli, ukoliko sam dobro shvatio, bila je u tome da sam učinio zločin s predumišljajem. To je bar pokušavao da dokaže. Kako je i sam govorio: »Dokazaću to, gospodo, dokazaću to dvostruko. Prvo, činjenicama jasnim kao sunce, a zatim u oskudnom svjetlu koje će mi pružiti psihologija ove zločinačke duše.« Ukratko je izložio činjenice počev od majčine smrti. Podsetio je na moju neosetljivost, neznanje u kome sam se našao u vezi s njenim godinama, moje kupanje sutradan s jednom ženom, bioskop, Fernandel i, najzad, povratak s Marijom. Trebalo mi je vremena da ga u tom trenutku shvatim, jer je govorio »njegova ljubavnica«, dok je za mene ona bila samo Marija. Zatim je prešao na Remonov slučaj. Smatrao sam da je njegovo gledanje na događaje bilo jasno. To što je govorio, bilo je prihvatljivo. U dogovoru s Remonom pisao sam pismo da bih primamio njegovu ljubavnicu i predao je čoveku »sumnjiva morala« da je zlostavlja. Na plaži sam izazvao Remonove protivnike. Remon je bio ranjen. Od njega sam zatražio revolver. Vratio sam se sam na obalu da se tamo njime poslužim. Ubio sam Arapina kao što sam zamislio. Čekao sam. A »da bi bio siguran da je posao dobro izvršen«, ispalio sam još četiri metka, odmereno, sigurno, u neku ruku smišljeno.

»Eto, gospodo, reče državni tužilac. Izložio sam vam tok događaja koji je doveo ovog čoveka da izvrši ubistvo potpuno svesno. Ostajem pri tome, reče on. Jer nije reč o običnom ubistvu, o nepromišljenom delu pri kome bi olakšavajuće okolnosti došle u obzir. Ovaj čovek, gospodo, ovaj čovek je inteligentan. Čuli ste ga, zar ne? Ume da odgovara. On poznaje vrednost reči. I ne može se reći da je postupio a da nije bio svestan onoga što čini.«

Slušao sam i čuo da me smatraju inteligentnim. Ali nisam sasvim shvatio u kolikoj se meri dobre osobine običnog čoveka mogu pretvoriti u strahovitu optužbu protiv okrivljenog. To me je, u najmanju ruku, zaprepastilo, i nisam više slušao tužioca sve do trenutka kad je rekao: »Je li ikad izrazio kajanje? Nikada, gospodo. Nijednom u toku istrage ovaj se čovek nije uzбудio zbog

svoga strašnog nedela.« Tada se okrenu prema meni, upre prstom na mene i nastavi da me napada a da ja zaista nisam shvatao zbog čega. Nema sumnje, morao sam da priznam da je bio u pravu. Nisam mnogo žalio svoj čin. Ali sam se čudio tolikom ogorčenju. Hteo sam da pokušam da mu iskreno objasnim, skoro od srca, da nikada nisam bio u stanju da za nečim zažalim. Bio sam uvek obuzet onim što je trebalo da se danas ili sutra dogodi. Međutim, u položaju u kome sam se našao, nisam, razume se, nikome mogao govoriti takvim tonom. Nisam imao prava da pokažem svoja osećanja i dobru volju. Trudio sam se da i dalje slušam jer je tužilac počeo da govori o mojoj duši.

Obrativši se gospodi porotnicima, on reče da se nadneo nad nju i da u njoj ništa nije našao. Reče da ja, u stvari, i nemam duše i da mi ništa ljudsko, čak nijedno od onih moralnih načela koja čuvaju ljudsko srce, nije blisko. »Nema sumnje, dodao je, mi mu zbog toga ne možemo prebaciti. Za ono što nije bio u stanju da stekne, ne možemo ga optuživati da mu nedostaje. Ali kad je reč o ovom sudu, popustljivost bi bila sasvim negativna vrлина i ona treba da se preobrazi u onu težu, ali uzvišeniju — u vrlinu pravde. Ovo posebno kad praznina srca koju otkrivamo u ovog čoveka postaje ponor u koji ljudsko društvo može da propadne.« Posle toga govorio je o mom stavu prema majci. Ponovio je sve što je rekao u toku rasprave. Međutim, bio je mnogo opširniji nego dok je govorio o mom zločinu, štaviše, toliko opširan da sam posle svega osećao samo zaparu tog prepodneva. I to bar do trenutka dok državni tužilac nije zastao i, posle kratkotrajnog ćutanja, nastavio vrlo dubokim i prodornim glasom: »Sutra će, gospodo, ovaj isti sud suditi najgnusniji zločin: oceubistvo.« Po njegovom mišljenju čak se ni u mašti nije mogao zamisliti tako svirep zločin. Pa ipak je izrazio nadu da će ga ljudska pravda kazniti bez milosti. Ali nije se plašio da kaže da užas koji je u njemu izazvao ovaj zločin skoro ustupa pred onim koji oseća pred mojom neosetljivošću. Čovek, prema njemu, koji je moralni ubica svoje majke, sam se isključuje iz ljudskog društva kao i onaj koji je podigao

ubilačku ruku na svog roditelja. U svakom slučaju, prvi je pripremio čin drugoga, on ga je, u neku ruku, najavio i ozakonio. »Ubeđen sam, gospodo«, dodao je povišenim glasom, »da nećete smatrati da je moja misao suviše smela ako kažem da je čovek koji sedi na ovoj optuženičkoj klupi isto toliko kriv za zločin kao i onaj kome će sutra ovaj sud suditi. Prema tome, on treba da bude kažnjen.« Ovde tužilac obrisa lice koje se sijalo od znoja. Najzad reče da je njegova dužnost bolna, ali da će je odlučno izvršiti. Izjavi još da nemam šta da tražim u društvu čija najosnovnija pravila ne priznajem i da ne mogu da se pozovem na ljudsko srce čije osnovne reakcije ne poznajem. »Tražim od vas glavu čoveka«, reče, »i tražim je laka srca. Jer ukoliko mi se događalo da u toku svoje već duge karijere tražim smrtnu kaznu, nikad kao danas nisam osetio da taj bolni zahtev opravdavaju, iziskuju, potkrepljuju savest imperativne i svete dužnosti i gnušanje koje osećam gledajući lice ovog čoveka na kome čitam samo nešto čudovišno.«

Kad je tužilac ponovo seo, sve se utišalo. Bio sam ošamućen od vrućine i čuđenja. Predsednik se malo nakašlja i vrlo tihim glasom me upita imam li šta da dodam. Ustadoh i pošto sam hteo da govorim, rekoh, uostalom, malo nasumce, da nisam imao nameru da ubijem Arapina. Predsednik odgovori da je to samo tvrđenje i da do sada nije razumeo moj čin odbrane i da bi bio srećan, pre no što čuje advokata, da tačno navedem pobude koje su me navele da izvršim taj čin. Izustih brzo, saplevši se malo u govoru i uviđajući da sam smešan, da je to bilo zbog sunca. U sudskoj dvorani nastala smeh. Moj advokat sleže ramenima i odmah posle toga dadoše mu reč. On izjavi, međutim, da je kasno, da ima da govori više časova i da moli da se suđenje odgodi za poslepodne. Sud se s tim saglasi.

Posle podne veliki ventilatori neprestano su izbacivali zagušljiv vazduh iz sudske dvorane. Malim, šarenim lepezama porotnici su mahali u istom pravcu. Činilo mi se da odbrani mog advokata nikada neće biti kraja. U jednom trenutku

ipak sam ga slušao, jer je rekao: »Istina je da sam izvršio ubistvo.« Potom je nastavio istim tonom govoreći »ja« svaki put kad bi govorio o meni. Bio sam vrlo začuđen.

Nagnuh se prema žandarmu i upitah ga zašto to čini. On mi reče da ćutim, a potom odmah dodade: »Svi advokati tako rade.« Pomislih da je to još jedan od načina da me izdvoje iz događaja, da me svedu na nulu i da se, u izvesnom smislu, postave umesto mene. Verujem, međutim, da sam već bio daleko od ove sudske dvorane. Moj advokat bio mi je smešan. Zadržao se kratko na povodu za ubistvo, a zatim je i on govorio o mojoj duši, ali činilo mi se sa mnogo manje dara od tužioca. »I ja sam se nadneo nad ovu dušu, ali suprotno uvaženom predstavniku javnog tužilaštva, našao sam u njoj nešto i mogu da kažem da sam je čitao kao otvorenu knjigu.« U njoj je čitao da sam čestit čovek, ispravan, radan, vredan, odan kući u kojoj sam bio zaposlen, da su me svi voleli i da sam saosećao sa tuđom nevoljom. Za njega sam bio uzoran sin koji je izdržavao majku dokle god je mogao. Nadao sam se, najzad, da će dom staraca pružiti starici udobnost koju mi moja sredstva nisu dopuštala da joj pružim. »Čudim se, gospodo, dodao je, da se oko tog doma digla tolika graja. Jer, najzad, ako treba pružiti dokaz o korisnosti i značaju ovih ustanova, treba reći da ih sama država pomaže.« Samo, on nije govorio o sahrani i ja sam osećao da to nedostaje njegovoj odbrani. Ali zbog ovih dugih fraza, svih ovih dana i beskrajnih sati u kojima se govorilo o mojoj duši, imao sam utisak da sve postaje kao neka bezbojna voda od koje sam dobio vrtoglavicu.

Na kraju, sećam se samo da je, dok je moj advokat nastavljaio svoj govor, s ulice i kroz sve dvorane i sudnice dopirala do mene truba trgovca sladoledom.

Saletale su me uspomene na život koji mi više nije pripadao, ali u kome sam nalazio najsitnije i najoskudnije radosti: mirise leta, gradsku četvrt koju sam voleo, večernje nebo. Marijin smeh i haljine. Nikakve koristi nije bilo od toga što sam se nalazio na tom mestu i od svega mi se smučilo, te sam jedva čekao da

se to svrši, da se vratim u ćeliju i utonem u san. Jedva sam čuo advokata kako je na kraju uzviknuo da porotnici neće poslati u smrt poštenog radnika koji se u trenutku pometnje zaboravio, i kako traži olakšavajuće okolnosti za zločin zbog koga već, kao najsigurniju kaznu, nosim večnu grižu savesti. Sud prekide zasedanje i advokat sede iscrpen. Međutim, njegove kolege pridoše da mu stegnu ruku. Čuo sam: »Sjajno, dragi moj!« Jedan od njih obrati se meni: »Šta kažete?« upita me. Ja se složih, ali moja pohvala nije bila iskrena, jer sam bio suviše umoran.

Međutim, vreme je odmicalo i vrućina je bila popustila. Po izvesnim šumovima koje sam čuo s ulice naslućivao sam da je večer blago. Svi smo još bili tu i čekali. A to što smo zajedno čekali, ticalo se samo mene. Stalno sam posmatrao sudsku dvoranu. Sve je bilo isto kao i prvog dana. Sreo sam pogled novinara u sivom kaputu i žene automata. To me je navelo da pomislim kako za vreme celog procesa nisam pogledom potražio Mariju. Nisam je zaboravio, ali sam bio suviše zauzet. Spazio sam je između Selesta i Remona. Dala mi je znak kao da je htela da kaže: »Najzad«, i video sam njeno pomalo uplašeno lice koje se smešilo. Osećao sam, međutim, kao da mi je srce zatvoreno i, štaviše, nisam mogao da odgovorim ni na njen osmeh.

Sud se vratio. Na brzinu pročitашe porotnicima niz pitanja. Čuo sam »kriv za ubistvo« ... »predumišljaj«... »olakšavajuće okolnosti«. Porotnici iziđoše, a mene odvedoše u jednu malu prostoriju gde sam već jednom čekaao. Moj advokat mi priđe: bio je rečitiji i govorio je sa više poverenja i srdačnosti nego ikada ranije. Mislio je da će sve biti dobro i da ću se izvući s nekoliko godina zatvora ili robije. Upitao sam ga da li postoji mogućnost da se ide na kasacioni sud u slučaju nepovoljne presude. Rekao mi je da ne postoji. Njegova taktika sastojala se u tome da ne podnosi nikakve predloge koji bi ozlovoljili porotu. Objasnio mi je da se presuda ne poništava samo tako bez ikakva razloga. To mi je bilo jasno i prihvatio sam njegovo obrazloženje.

Posmatrajući stvar hladno, to je bilo sasvim prirodno. U suprotnom slučaju, bile bi i suviše uzaludno ispisane hartije. »U svakom slučaju«, reče mi advokat, »postoji pravo žalbe. Ali ja sam uveren da će ishod biti povoljan.«

Čekali smo vrlo dugo, mislim skoro tri četvrti sata. Posle toga odjeknu zvonce. Moj advokat me ostavi govoreći: »Predsednik porote pročitaoće odgovore. Uvešće vas tek kad budu izrekli presudu.« Vrata su lupala. Ljudi su trčkarali po stepenicama za koje nisam znao da li su blizu ili daleko. Zatim sam čuo neki mukli glas kako nešto čita u dvorani. Kad je zvonce ponovo odjeknulo i vrata kabine se otvorila, do mene dopre samo tišina dvorane, tišina i ono čudnovato osećanje koje me obuze kad utvrdih da je mladi novinar odvratio svoj pogled od mene. Nisam gledao ka Mariji. Nisam imao vremena, jer mi predsednik u čudnoj formi reče da će mi glava u ime francuskog naroda biti javno odrubljena. U tom trenutku učinilo mi se da sam proživeo osećanje koje sam pročitao na svim licima. Verujem da je to bilo poštovanje. Žandarmi su bili vrlo ljubazni prema meni. Advokat je stavio svoju ruku na moju. Ni na šta više nisam mislio. Međutim, predsednik me upita imam li šta da dodam. Razmislio sam i rekao: »Ne.« Tada me odvedoše.

V

Po treći put sam odbio da primim ispovednika. Nemam šta da mu kažem, ne želim da razgovaram, svakako ću ga uskoro opet videti. Zasad me interesuje samo to kako da izmaknem onoj spravi, kako da saznam da li se nešto što je neminovno može izbeći. Promenili su mi ćeliju. Iz ove, kad se ispružim, vidim nebo i samo nebo. Dani mi prolaze tako da na njegovom svodu posmatram nestajanje boja koje spaja dan sa noći. Ležeći, stavim ruke pod glavu i čekam. Ne znam koliko puta sam se pitao da li se ikada desilo da su na smrt osuđeni umakli ovoj neumitnoj mašini, iščezli pre izvršenja smrtne kazne, probili kordon

policije. Prebacivao sam samom sebi što nikada ranije nisam obraćao više pažnje opisima izvršenja smrtne kazne. Trebalo bi da se čovek uvek interesuje za ova pitanja. Nikad ne znaš šta se može dogoditi. Kao i ostali, i ja sam čitao novinarske izveštaje. Sigurno je, međutim, da o tome postoje posebne knjige, za koje mi je nedostajalo radoznalosti da ih prelistam. U njima bih, možda, našao opise bekstva. Iz njih bih saznao da se bar u jednom slučaju točak zaustavio, da su u ovoj neizbežnoj odluci slučaj i sreća samo jednom nešto izmenili. Samo jednom! To bi mi, verujem, u izvesnom smislu bilo dovoljno. Srce bi učinilo ostalo. U novinama se često piše o obavezi koju dugujemo društvu. Trebalo bi se po njihovom mišljenju, iskupiti. Ali sve to ne podstiče maštu. Ovde je važna mogućnost bekstva, skok van onog neminovnog obreda, trka u ludost koja pruža sve mogućnosti nadanju. Nadanje, razume se, značilo je biti ubijen na uglu ulice, u trku, pušćanim zrnom u letu. Pošto sam sve dobro razmotrio, ništa mi nije dopuštalo ovaj raskoš, sve mi ga je oduzimalo i ona sprava me je svog ponovo obuzimala.

Nisam, pored sve dobre volje, mogao da se pomirim s ovom bezočnom izvesnošću. Jer, najzad, postojao je čudan nesklad između presude na kome se zasnivala i njenog sigurnog razvoja od trenutka kada je bila izrečena. Činjenica da je presuda pročitana u dvadeset časova, a ne u sedamnaest, činjenica da bi ona mogla biti sasvim drukčija da su je doneli ljudi koji presvlače rublje, da je doneta u ime jednog tako neodređenog pojma kao što je francuski narod (nemački ili kineski), činilo mi se da sve to oduzima mnogo ozbiljnosti jednoj takvoj odluci. Uza sve to bio sam primoran da priznam da od onog trenutka kada je bila izrečena, njeno dejstvo je postajalo tako sigurno, tako ozbiljno kao što je sigurno postojanje ovog zida pored koga se satiralo moje telo.

U tim časovima sećao sam se priče koju mi je majka pripovedala o mome ocu. Nisam ga poznavao. Sve što sam o tome čoveku znao, bilo je, možda, samo ono što mi je majka tada o njemu govorila: otišao je da vidi pogubljenje jednog

ubice. I pri samoj pomisli da tamo ode, on se razboleo. Pa ipak je to učinio, a kad se vratio, povraćao je gotovo celo prepodne. Otac mi se tada malo zgadio. Sada sam to shvatao i bilo je to sasvim prirodno. Kako nisam uviđao da ništa nije važnije od izvršenja smrtne kazne i da je to, sve u svemu, jedna stvar koja zaista zanima čoveka. Ako ikada iziđem iz zatvora, ići ću da gledam svako izvršenje smrtne kazne. Verujem da nisam u pravu što mislim na tu mogućnost, jer pri pomisli da se u rano jutro nađem na slobodi iza kordona policajaca, na neki način s druge strane, pri pomisli da sam posmatrač koji dolazi da vidi i koji će moći posle da povraća, talas gorke radosti zapljusnu mi srce. Ali sve to nije bilo razumno. Nisam bio u pravu da polazim od ovakvih pretpostavki jer mi je trenutak kasnije bilo tako strašno hladno da sam se sav skupio pod svoj pokrivač. Cvokotao sam zubima bez snage da se savladam.

Prirodno je da čovek ne može uvek da bude razuman. Drugi put, na primer, pravio sam nacрте zakona. Izmenio sam ceo kazneni sistem. Uočio sam da je bitno da se na smrt osuđenom ostavi neka mogućnost. Jedna jedina na hiljadu, to bi bilo dovoljno da se stvari pravilno urede. Isto tako mi se činilo da bi se moglo pronaći neko hemijsko jedinjenje, koje bi osuđenika (mislio sam na smrt osuđenog), ako ga ovaj uzme, moglo da ubije u devet od deset slučajeva. On bi to znao, to bi bio uslov. Jer, razmislivši dobro i posmatrajući stvari sasvim mirno, utvrdio sam da je giljotina imala taj nedostatak što nije ostavljala nikakvu, baš nikakvu mogućnost. U stvari, jednom zauvek odlučena je smrt osuđenika. To je bila svršena stvar, dobro smišljena kombinacija, utvrđen sporazum protiv koga se baš ništa nije moglo učiniti. Ako nekim čudom udarac promaši, započinje se iznova. Neprijatno pri tome bilo je i to što je trebalo da na smrt osuđeni želi da ta sprava dobro funkcioniše. Ponavljam, to joj je bila slaba strana. I to je, u izvesnom smislu, bilo istina. Ali u drugom, morao sam da priznam da je sva tajna dobre organizacije baš bila u tome. Sve u svemu, na smrt

osuđeni bio je prinuđen da u svemu moralno učestvuje. U njegovom je interesu da se sve odvija nesmetano.

Morao sam isto tako da ustanovim kako sam sve do sada o tim pitanjima imao pogrešno mišljenje. Dugo sam mislio — ne znam ni sam zašto — da se do giljotine dolazilo penjući se stepenicama na gubilište. Mislim da je to bilo zbog revolucije od 1789, hoću da kažem zbog svega onoga što su me učili ili upućivali u vezi s tim stvarima. Ali jednog jutra setio sam se slike objavljene u novinama prilikom izvršenja smrtne kazne koje je naišlo na veliki odjek.

Giljotina je, u stvari, bila postavljena na samu zemlju, na najjednostavniji način na svetu. Bila je mnogo uža nego što sam je zamišljao. Čudno mi je što mi to ranije nije palo na pamet. Ta sprava na slici zaprepastila me je svojom preciznom, savršenom, blistavom izradom. Uvek se preuveličava ono što se ne poznaje. Ja sam, naprotiv, morao da ustanovim da je sve vrlo jednostavno: stroj je na istom nivou kao i čovek koji ide prema njemu. On mu prilazi kao da ide u susret nekoj osobi. To je takođe neprijatno. Uspon ka gubilištu, penjanje pod vedrim nebom, to je moglo razigrati maštu. Međutim, tamo je stroj sve satirao: čovek je, s malo stida i s mnogo tačnosti, bio neprimetno pogubljen.

Postojale su još dve stvari na koje sam stalno mislio: zora i moja molba za pomilovanje. Trudio sam se da se urazumim i pokušavao da na to više ne mislim. Opružio sam se, gledao u nebo, pokušavao da se za njega zainteresujem. Bilo je zeleno, bilo je veče. Još jednom sam nastojao da skrenem tok svojih misli. Slušao sam svoje srce. Nisam mogao da zamislim da bi ovaj šum koji me je pratio tako dugo, mogao ikada prestati. Nikada nisam imao istinske mašte. Pa ipak sam pokušavao da zamislim izvestan trenutak u kome se otkucaji ovog srca neće više produžiti u mojoj glavi. Ali uzalud. Zora i moja molba za pomilovanje bili su stalno prisutni. Najzad sam sebe ubedio da je najrazumnije da se ponašam prirodno.

Znao sam da dolaze u svitanje. Jednom reči, provodio sam noći u iščekivanju zore. Nisam voleo da me iznenade. Kad treba da mi se što dogodi, više volim da sam na to spreman. Zbog toga sam, najzad, spavao samo malo danju, a za dugih noći strpljivo sam očekivao rađanje svetlosti na krajičku neba. Najteže mi je bilo što nisam znao sat kad se obično izvršuju smrtne kazne. Kad bi ponoć prošla, čekaao sam i vrebao. Nikada moje uho nije čulo toliko šumova i razabiralo tako fine zvukove. Mogu, uostalom, da kažem da sam na izvestan način imao sreće za sve to vreme pošto nikada nisam čuo korake. Majka je često govorila da čovek nikada nije sasvim nesrećan. U zatvoru, u trenucima kad se nebo bojilo i novi dan klizio u moju ćeliju, uverio sam se da je bila u pravu, jer sam isto tako mogao da čujem i korake i srce bi mi prepuklo. Ali, čak i onda kad bi me i najmanji šum privukao vratima i kad bi s uhom prislonjenim uz drvo izbezumljeno čekaao sve dok ne čujem sopstveno disanje, uplašen što je tako promuklo i slično krkljanju psa, moje srce ne bi prepuklo, i tako sam dobijao još dvadeset i četiri časa.

Celog dana mislio sam na svoju molbu za pomilovanje. Verujem da sam ovu misao najbolje iskoristio. Proračunao sam svoje izgleda i u svojim razmišljanjima dolazio do najboljeg rezultata. Polazio sam uvek od najgore pretpostavke: moja molba za pomilovanje je odbijena. »Pa lepo, umreću, dakle.« Pre ostalih, očigledno. Ali svi ljudi znaju da ne vredi živeti. U osnovi, znao sam da je svejedno da li ću umreti u tridesetj ili sedamdesetj godini, pošto će, prirodno, u oba slučaja ostali ljudi i ostale žene živeti, i to milionima godina. Zaista, ništa jasnije od toga. Uostalom, ja ću umreti, pa bilo to sada ili kroz dvadeset godina. U tom trenutku ometao me je malo u mom rasuđivanju onaj strašni potres koji bih osetio pri pomisli na dvadeset godina koje sam još mogao proživeti. Pa ipak, trebalo je samo da ga ugušim zamišljajući kakve bi bile moje misli kroz dvadeset godina kad se ipak budem našao pred tim. Očigledno je, kad dođe samrtni čas, nije važno kako se i kada umire. Prema tome (i teško je bilo

izgubiti iz vida šta je to »prema tome« predstavljalo u razmišljanjima), prema tome, trebalo je da prihvatim odbijanje moje molbe za pomilovanje.

U tom trenutku, samo u tom trenutku, imao sam tako reći, pravo, sam sam sebi na neki način dopustio da se uhvatim za drugu pretpostavku: pomilovan sam. Neprijatno je bilo to što je trebalo stišati pomamni zanos krvi i tela koji bi ispunio oči bezumnom radošću. Trebalo je da uložim trud da savladam taj krik, da ga urazumim. Trebalo je da ostanem prirodan čak pri ovoj pretpostavci da bi moje mirenje sa sudbinom u prvoj pretpostavci, izgledalo što verovatnije. Kad bi u tome uspeo, bio sam miran jedan sat. To je ipak trebalo uzeti u obzir.

U sličnom trenutku odbio sam još jednom da primim ispovednika. Ležao sam i po plavetnilu nebeskog svoda naslućivao da se približava letnje večer. Upravo sam odbacio svoju žalbu i mogao da osetim kako talasi krvi pravilno cirkulišu u meni. Nisam imao potrebu da vidim ispovednika. Posle dužeg vremena prvi put sam pomislio na Mariju. Prošlo je mnogo dana kako mi nije pisala. Te večeri sam razmišljao i sam sebi rekao da se, možda, umorila od toga da bude ljubavnica na smrt osuđenog. Došao sam i na ovu pomisao da se, možda, razbolela ili umrla. To bi bilo sasvim prirodno. Kako bih to mogao znati pošto nas van naših, sada odvojenih tela ništa nije vezivalo ni podsećalo jedno na drugo. Od tog trenutka, uostalom, ostao bih ravnodušan sećajući se Marije. Mrtva me više nije interesovala. Nalazio sam da je to normalno kao što sam vrlo dobro shvatao da će me ljudi posle smrti zaboraviti. Neće imati više nikakva posla sa mnom. Staviše, nisam mogao reći da mi je bilo teško misliti o tome. Upravo u tom trenutku ušao je ispovednik. Kad sam ga ugledao, malo sam zadrhtao. On ovo primeti i reče mi da ne treba da se plašim. Rekoh mu da obično dolazi u drugo vreme. Odgovori mi da je to prijateljska poseta koja nije u vezi s mojom žalbom, o kojoj on ništa ne zna. Zatim sede na moj ležaj i pozva me da se smestim pored njega. Odbio sam. Pa ipak sam nalazio da mu je lice vrlo blago.

Sedeo je neko vreme s rukama na kolenima, spuštene glave gledajući svoje ruke. Bile su tanke, s razvijenim mišićima i podsećale su me na dve okretne životinje. Polako je trljao jednu o drugu. Zatim ostade u tom položaju poduže, stalno spuštene glave, tako da sam za trenutak imao utisak da sam ga zaboravio.

Ali on naglo podiže glavu i pogleda me pravo u oči. »Zašto«, reče mi, »odbijate moje posete?« Odgovorih mu da ne verujem u boga. Hteo je da zna da li sam u to sasvim siguran, a ja sam mu rekao da nema šta da se o tome pitam: za mene ovo pitanje nije bilo važno. On se zavalio i nasloni na zid, a ruke stavi na bedra. I kao da ne razgovara sa mnom, on primeti da čovek ponekad misli da je siguran, a u stvari to nije. Ništa nisam rekao. On me pogleda i upita: »Šta mislite o tome?« Odgovorio sam mu da je to moguće. U svakom slučaju, nisam možda bio siguran u ono što me je stvarno interesovalo, ali sam bio sasvim siguran u ono što me nije interesovalo. A upravo ono o čemu mi je on govorio, nije me interesovalo.

On skrenu pogled u stranu, ne menjajući položaj, pa me upita ne govorim li tako iz prevelikog očajanja. Objasnih mu da nisam očajan. Samo sam se plašio, što je sasvim prirodno.

»Bog će vam pomoći«, primeti on. »Svi koje sam poznao obraćali su se njemu u ovakvom slučaju.« Složio sam se s tim da je to bilo njihovo pravo. To dokazuje da su za to imali vremena. Što se mene tiče, nisam hteo da mi bilo ko pomogne i nisam imao vremena da se interesujem za ono što me nije interesovalo.

U tom trenutku on odmahnu ljutito rukom, ali se odmah trgnu i popravi izgužvanu mantiju. Kad to završi, obrati mi se nazivajući me »prijatelju«: što mi govori ovako, nije zato što sam osuđen na smrt; po njegovom mišljenju, svi smo mi osuđeni na smrt. Ja sam ga prekinuo, rekavši mu da to nije ista stvar i da, uostalom, ni u kom slučaju to ne može biti uteha. »Svakako«, složi se on. »Ali umrećete kasnije ukoliko ne umrete sada. Tada će se postaviti isto pitanje. Kako

ćete prići tom strašnom iskušenju?» Odgovorih mu da ću mu prići isto onako kako mu prilazim sada.

Na te reči on se diže i pogleda me pravo u oči. Bila je to igra koju sam dobro znao. Često sam se tako zabavljao sa Emanuelom ili Selestom, i obično su odvrćali pogled. I ispovednik je dobro znao ovu igru, odmah sam to razumeo: njegov pogled bio je siguran. Ni glas mu nije zadrhtao kad mi reče: »Zar nemate nikakve nade i živite li u ubeđenju da ćete potpuno umreti?« »Da«, odgovorih. Na to obori glavu i ponovo sede. Reče mi da me žali. Smatra da to čovek ne može podneti. Osetih samo da mi postaje dosadan. I ja se Okrenuh i pođoh prema prozorčetu. Naslonih se ramenom o zid. Iako ga nisam sasvim pratio, čuo sam da je ponovo počeo da me ispituje. Govorio je uznemirenim i potištenim glasom. Shvatio sam da je uzbuđen i pažljivije sam ga slušao.

Rekao mi je da je uveren da će moja molba za pomilovanje biti uvažena, ali da ja nosim teret greha koga treba da se oslobodim. Prema njegovom mišljenju, ljudska pravda ne znači ništa, božja sve. Primetih da me je prva osudila. On mi odgovori da time ipak nije oprala moj greh. Rekoh mu da ne znam šta je to greh. Samo su mi saopštili da sam krivac. Bio sam krivac, platio sam, ništa se više od mene nije moglo tražiti. U tom trenutku on ponovo ustade i ja pomislih da je hteo da se kreće, u ovoj tako tesnoj ćeliji nije imao drugog izbora. Trebalo je sestati ili ustati.

Oči su mi bile uprte u zemlju. On koraknu prema meni i zastade kao da se nije usuđivao da pođe napred. Pogleda kroz rešetke u nebo. »Varate se, sinko«, reče mi, »moglo bi se od vas tražiti i više. Možda će to od vas i tražiti.« »A šta to?« »Mogli bi tražiti da vidite.« »Šta da vidim?«

Sveštenik pogleda oko sebe i odgovori mi glasom koji mi se učini odjednom malaksao: »Iz sveg ovog kamenja izbija bol, ja to znam. Uvek sam ga gledao sa zebnjom. Ali u dubini duše znam da su i najokoreliji grešnici videli kako se iz njihove tame ukazuje lice božje. I tražiće od vas da vidite to lice.«

Malo se razljutih. Rekoh da već mesecima gledam ove zidove. Ništa i nikoga na svetu ne poznajem bolje od njih. Davno je to bilo kad sam, možda, u njima tražio jedno lice. Ali to lice imalo je boju sunca i izražavalo vatrenu strast: bilo je to Marijino lice. Uzalud sam ga tražio. Sada je svršeno. U svakom slučaju, ništa nisam video da se ukazuje iz ovog vlažnog kamenja.

Ispovednik me nekako tužno pogleda. Sada sam bio potpuno naslonjen o zid i svetlost mi je padala na čelo. Reče mi nekoliko reči koje nisam čuo i brzo me upita sme li da me zagrli. »Ne«, odgovorih. On se okrenu i koraknu prema zidu po kome lagano pređe rukom: »Toliko, dakle, volite zemaljski život?« promrmlja. Ništa ne odgovorih.

Dosta dugo ostade okrenut. Njegovo prisustvo teško mi je padalo i ljutilo me. Hteo sam upravo da mu kažem da ode, da me ostavi, kad on odjednom, okrenuvši se prema meni, uzviknu: »Ne, ne mogu vam verovati. Siguran sam da vam se desilo da poželite drugi život.« Odgovorih mu da je to razumljivo, ali da bi to isto toliko vredelo kao da sam želeo da budem bogat, da vrlo brzo plivam ili da imam lepša usta. To je bilo jedno te isto. Ali me on prekide i htede da zna kako zamišljam taj drugi život. Tada mu doviknuh: »Život u kome bih mogao da se sećam ovog ovde«, i odmah mu rekoh da mi je svega dosta. Hteo je još da mi govori o bogu, ali ja pođoh prema njemu i pokušah još jednom da mu poslednji put objasnim da mi ostaje malo vremena. Nisam hteo da ga gubim u raspravljanju o bogu. On pokuša da promeni predmet razgovora upitavši me zašto ga zovem »gospodine«, a ne »oče«. To me razljuti i odgovorih mu da on nije moj otac: on je bio s ostalima.

»Ne, sine«, reče stavivši mi ruku na rame. »Ja sam s vama. Ali vi to ne možete znati, jer vam je srce zaslepljeno. Moliću se za vas.«

Ne znam zašto, ali tada u meni nešto prekipe. Počeh da vičem iz sveg glasa, da ga vređam, i rekoh da ne treba da se moli. Zgrabih ga za okovratnik mantije. S gnušanjem pomešanim sa radošću i gnevom izlih na njega sve što mi je bilo na

srcu. Izgledao je tako siguran, zar ne? Pa ipak, nijedno od tih uverenja nije vredelo ni prebijene pare. Nije čak bio siguran da je živ, jer je živeo kao mrtvac. Ja sam izgledao praznih ruku, ali bio sam siguran u sebe, siguran u sve, sigurniji od njega, siguran u svoj život i u smrt koja će doći. Da, imao sam samo to, ali držao sam bar tu istinu onoliko koliko je i ona mene držala. Bio sam u pravu, još jednom sam bio u pravu, i opet sam bio u pravu. Živeo sam tako, a mogao sam živeti i drukčije, činio sam ovo, nisam činio ono. Nisam radio ovakvu stvar kad sam radio onakvu. A posle? Bilo je to kao da sam za sve vreme očekivao ovaj trenutak i svitanje kada će me pogubiti. Ništa, ništa nije bilo važno i dobro sam znao zašto. I on je isto tako znao zašto. Sa dna moje budućnosti, za čitavog ovog besmislenog života koji sam provodio, dopirao je do mene, kroz godine koje još nisu došle, neki tajanstveni dah i on je na svom putu uništavao sve što su mi tada predlagali u još nestvarnijim godinama koje sam proživio. Šta me se tiče smrt drugih, ljubav neke majke, šta me se tiče njegov bog, životni put i sudbina koje je čovek izabrao, pošto jedna jedina sudbina treba baš mene da izabere i sa mnom milijarde povlašćenih, koji se kao i on izdaju za moju braću. Da li je razumeo, da li je razumeo? Svi su povlašćeni. Postoje samo povlašćeni. I ostali će takođe jednoga dana biti na smrt osuđeni. I on će biti osuđen. Šta mari ako je optuženi zbog ubistva bio pogubljen zato što nije plakao na pogrebu svoje majke? Salamanov pas vredi isto toliko koliko i njegova žena. Ona mala žena automat isto je toliko kriva kao i ona Parižanka koja se udala za Masona ili Marija koja je želela da se za mene uda. Šta mari što mi je Remon bio drug ili Selest koji vredi više od njega? Šta mari što Marija danas daje usne nekom novom Mersou? Shvata li, dakle, taj osuđenik da sa dna moje budućnosti . . . Gušio sam se vičući sve ovo. Ali već su mi čuvari istrgli ispovednika iz ruku i zapretili mi. On ih je, međutim, smirio i za časak me nemo posmatrao. Oči su mu bile pune suza. Okrenuo se i nestao.

Čim je otišao, smirio sam se. Bio sam iznemogao i bacio sam se na svoj ležaj. Mislim da sam spavao, jer kad sam se probudio, svetlost zvezda obasjavala mi je lice. Do mene je dopirao šum polja. Mirisi noći, zemlje i soli osvežavali su mi slepoočnice. Čudesan mir ovog uspavanog leta ulazio je u mene kao plima. Pri kraju noći zavijale su sirene. Objavljivale su odlazak u svet, prema kome sam sada bio zauvek ravnodušan. Prvi put posle toliko vremena pomislio sam na majku. Učinilo mi se da sam razumeo zašto je na kraju života našla »verenika«, zašto se pretvarala da ponovo počinje. Tamo, tamo takođe, oko onog doma u kome su se životi gasili, veče je bilo kao melanholični počinak. Tako blizu smrti majka mora da se osećala oslobođenom i spremnom da ponovo sve preživi. Niko, niko nema prava da plače nad njom. I ja sam se osetio spremnim da sve ponovo preživim. Kao da me je ovaj veliki gnev očistio od zla, oslobodio nade u ovoj noći prepunoj znamenja i zvezda, ja sam se prvi put predao onoj prijatnoj ravnodušnosti sveta. Iskusivši da je toliko slična mojoj, da mi je posle svega tako bratski bliska, osetio sam da sam bio srećan i da sam to još i sada. I da se samo sve svrši, samo da se osetim manje sam, preostaje mi da poželim da na dan mog pogubljenja bude mnogo gledalaca i da me dočekaju s povcima mržnje.